

פורים – ראה ערך מועדים

בערך זה יידונו הכללים והגדרים של פיקוח נפש, וכן פרטי דינים שונים הנוגעים לפיקוח נפש⁷.

פטרנליזם – ראה ערך תורת המוסר

ב. גדרים וכללים

החשיבות והחובה – החיוב להציל נפשות הוא מהדברים החמורים ביותר, שכן כל המאבד נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא⁸, ויש גירסאות שמילה "ישראל" לא כלולה בהגדרה, ומכאן שהחיוב להציל נפש כוללת כל נפש שנבראה בצלם אלקים⁹.

כמו כן כמעט כל האיסורים שבתורה נידחים מפני פיקוח נפש, כגון מי שהוא חולה מסוכן וצריך לחלל עליו השבת כדי להצילו, או שצריך לאכול ביום הכיפורים, או שצריך לעבור על כל האיסורים שבתורה כדי לרפא עצמו, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים¹⁰, ואפילו אם אונסים אדם מישראל לעבור על כל העבירות שבתורה, חוץ מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, אם הדבר נעשה בציועה, חייב לעבור על האיסורים

פסיכיאטריה – ראה ערך שוטה

פיקוח נפש

א. הגדרת המושג

פיקוח נפש הוא מושג כללי המתייחס הן למצב של סכנה שבו נתון אדם או ציבור, והן לחובת ההצלה שיש על הזולת כלפי הנמצא בסכנה.

למושג 'פיקוח' יש מספר משמעויות: לשון פתיחה¹, או לשון חילוף², או לשון השלכה³, או לשון השגחה⁴. לפיכך, מפקחין פיקוח נפש בשבת⁵ הכוונה היא, שמשגיחים על חילוף הנפש מהמצב המסוכן; ומפקחין את הגל⁶ הכוונה היא, שפותחים את הגל, או מחלצים מתוך הגל, או משליכים את אבני הגל.

א טו. [9] בכתבי יד של התלמוד הבבלי (הגניזה ומינכן), בכתבי יד של הירושלמי (ליידן) ובכתבי יד של המשניות (קאופמן, פארמה, קיימברידג') חסרה המילה 'מישראל', וכך היא גם הגירסא ברמב"ם סנהדרין יב ג. וראה באריכות בס' משיב מלחמה ח"א סי' א. וראה עוד מאמרו של א.א. אורבך, תרביץ, מ, תשל"א, עמ' 268 ואילך. על המצב המשפטי בעולם ובישראל ביחס לחיוב של הצלת נפשות – ראה א. בן שלמה, הפרקליט, לט, חוב' ב, עמ' 414 ואילך; הנ"ל, אסיא, גג-נד, תשנ"ד, עמ' 67 ואילך. [10] ראה להלן הע' 95

[1] והוא מלשון 'ונפקחו עיניכם' (בראשית ג ה). והוא גם לשון 'פיקח' המנוגד לעיוור או חרש. וראה בקונקורדנציה שהוא שורש 'פצח' בחילוף אותיות ק-צ. [2] רש"י כתובות ה א ד"ה פיקוח, לפי אוצר לעזי רש"י. [3] ערוך, ע' פקח, על פי תרגום יונב"ע עה"פ 'עת להשליך אבנים' (קהלת ג ה). [4] לפקח על עסקי כלה – שבת קנא א; לפקח על עסקי רבים – כתובות ה א. [5] כתובות ה א. [6] יומא פג א. [7] ביחס לעניינים הלכתיים נוספים – ראה ע' שבת. [8] סנהדרין לו א; תדב"א רבא י א; רמב"ם רוצח

זה את נפשו, הרי זה חסיד שוטה¹⁹. וכן מי שמונע עצמו מחילול שבת במקום פיקוח נפש, הרי זה חסיד שוטה²⁰.

כפיית הצלה – אין צורך להסכמת האדם להצלת נפשו, ואפילו צווח העומד בסכנה ואמר אל תצילני, אין שומעים לו ומצילים אותו, ואחר כך חוזרים ומוציאים ממנו הממון שהוציאו להצלתו²¹.

היתר עבירות להצלה – העובר על איסורי תורה, כולל חילול שבת, בשביל פיקוח נפש, אין זה עבירה כלל אלא מצווה²². לפיכך, מי שחילל שבת לצורך פיקוח נפש, ואחר כך התברר שלא היה צורך בכך, כגון שהשתפר מצבו של החולה, או שהחולה נפטר, או שאדם אחר כבר עשה את הדרוש עבור החולה, אף על פי כן עשה מצווה, ויש לו שכר טוב מאת ה'²³, ואף על פי שהתברר שטעה, אינו נחשב כטעה בדבר מצווה שלא עשה מצווה, אלא הכל כלול בחיוב של 'וחי בהם', והוא פטור מחטאת²⁴.

מי שעוסק בהצלת נפשות, ולצורך זה נזקק לעבור על איסורים שונים, אינו צריך

ולא ליהרג¹¹, ואפילו אונסים אותו כדי להעבירו על הדת¹². דבר זה מעיד שחביבה לפני הקב"ה נפש אחת מישראל יותר מן המצווה¹³, והוא עדות על המעלה הגדולה והחשיבות העצומה שיש בהצלת נפש¹⁴, וזהו שנאמר 'וחי בהם', ולא שימות בהם¹⁵, הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלום בעולם, ואלו האפיקורסים שאומרים שזה חילול שבת ואסור, עליהם הכתוב אומר 'גם אני נתתי לכם חוקים לא טובים, ומשפטים לא יחיו בהם'¹⁶.

חלות המצווה – כל אדם שחייב במצוות, הרי הוא חייב להציל נפשות אם הדבר אפשרי, פרט להורג נפש בשגגה שנמצא בעיר מקלט, שאינו יוצא משם אפילו לצורך הצלת נפשות¹⁷.

מצבים של חסיד שוטה במניעת הצלה – מי שרואה אשה טובעת בנהר, ואומר שאין דרך ארץ להסתכל בה מחמת ערווה, ולכן אינו מצילה, הרי זה חסיד שוטה ומבלה עולם¹⁸. וכן מי שראה תינוק מבעבע בנהר, ואמר לכשאחלוץ תפילין אצילנו, ועם כשהוא חולץ תפיליו הוציא

שבת להצלת נפשם, ראה על כך במאמרם של הרב ש. גורן, סיני, ספר היובל, עמ' קמט ואילך, והרב מ.צ. נריה שם. [17] רמב"ם רוצח ז ח. [18] סוטה כ א; שם כא ב. [19] ירושלמי סוטה ג ד. [20] רמב"ן במלחמות סנהדרין פ"ח; שו"ת הרדב"ז ח"ג סי' תתפה, וסי' אלף קלט. [21] שו"ת מהר"ם בר"ב רוטנברג סי' לט. וראה להלן הע' 205 ואילך. [22] אור החיים עה"פ שמות לא טו. וראה בשד"ח דברי חכמים סי' לט. [23] טוש"ע או"ח שכח טו, ובמ"ב שם סק"ב; שמירת שבת כהלכתה פל"ב ס"ז. [24] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה

ואילך. [11] סנהדרין עד א; כתובות יט א; רמב"ם יסודי התורה ה א; טוש"ע יו"ד קנו א. [12] שאילתות שאילתא מב; רמב"ם שם ב; בעל המאור סנהדרין עד ב. [13] המכתם פסחים כה ב. [14] וראה ח"י חת"ס עה"ת שמות לא יג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"א אות' ה-ז. [15] ראה להלן הע' 163 ואילך. [16] רמב"ם שבת ב ג. וראה מה שכתב ר' אריה די מודינה בפירושו על עין יעקב יומא פה א, ד"ה אמר הבונה. ומה שמשמע לכאורה מס' חשמונאים א ב שאין פיקוח נפש דוחה שבת, מהמסופר שם שנהרגו במלחמה ביום השבת, כי סירבו לחלל

כלל לחפש עצות איך להימנע מהעבירה, כיוון שאין זו עבירה אלא מצווה, ולפיכך אין חייבים מעיקר הדין לעשות מעשה שיש בו טורח גדול כדי למנוע את הצורך בחילול שבת בשביל פיקוח נפש²⁵, ואין חייבים להוציא ממון כדי להימנע ממעשה עבירה לצורך פיקוח נפש כאשר החיוב על גופו של האדם, אלא אם כן הממון עצמו משועבד לאותו דבר, ואין זה תלוי במחלוקת אם שבת הותרה או דחויה בפיקוח נפש²⁶.

משום חומרת פיקוח נפש, וכדי שלא יבואו אנשים בפעם אחרת להימנע מהצלת אחרים, התירו סופם משום תחילתם, היינו התירו איסורים שונים, גם לאחר גמר הפעולות שנדרשו להצלת נפשות, וכל זה כדי שלא להכשיל לעתיד לבוא, וכדי שלא יבואו לידי סכנת נפשות²⁷. ויש מי שחולק וסובר שצריך לטרוח ואף לסבול קצת כדי למצט באיסורים אף כאשר עוסקים בהצלת נפשות²⁸.

מי שמחוייב להתעסק בהצלת נפשות, ופטור באותה עת מלברך כל הברכות, והוא טועה ומחמיר על עצמו לברך, יש מי שהסתפק אם מותר לענות אחריו אמן²⁹.

יש מי שכתב, שבעניין פיקוח נפש אפילו מתכווין למלאכת הרשות עם אותה מלאכה של פיקוח נפש – מותר, מפני שהיא מלאכת חובה, ומצווה היא עליו, לפיכך התירו חכמים אפילו כשעושה עמה מלאכת הרשות, כדי שלא ימנע בשום עניין מפיקוח נפש המוטלת חובה עליו³⁰.

ספק פיקוח נפש – לא רק וודאי פיקוח נפש דוחה את כל המצוות שבתורה, אלא גם ספק פיקוח נפש³¹. לפיכך אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב³², שהרי אמרה התורה 'וחי בהם'³³, שלא יוכל לבוא בשום עניין לידי מיתת ישראל על ידי שמירת מצוות³⁴.

פל"ב הע' יט. [25] שמירת שבת כהלכתה פל"ב סע' סה, ובהע' קסו שם. [26] שו"ת מנחת שלמה סי' ז אות א. וראה עוד בשו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' טט. [27] ראה עירובין מד ב. וראה בשו"ת מנחת שלמה סי' ז סוף אות א, ושם דוגמאות שונות בנידון. וראה עוד בשו"ת חת"ס חאו"ח סי' רג, וחחו"מ סי' קצד. וראה באריכות מחלוקת הגר"מ פיינשטיין בשו"ת אגרות משה חאו"ח ח"ד סי' פ, והגרש"ז אויערבאך בשו"ת מנחת שלמה סי' ח – אם ההיתר של סופו משום תחילתו הוא דווקא באיסורי דרבנן או אפילו באיסורי תורה. וראה בע' שבת הע' 478 ואילך. [28] הגר"פ עפשטיין על קונטרס הרפואה בסידור מנחת ירושלים, הע' 11. וכן משמע משו"ת דברי מלביאל ח"ד סי' טו. וראה בשו"ת מנחת שלמה שם, מה שדחה דבריהם

באריכות. [29] שו"ת מנחת שלמה ח"א סי' צא אות כה(ה); הליכות שלמה ח"א פכ"ב סי' ט. [30] ר"ן שבת קו ב ד"ה הא. [31] יומא פג א-פד ב; ערכין ז ב; רמב"ם שבת ב א; טושו"ע או"ח שכח ג. וראה עוד בילקוט יוסף ח"ד שבת (ד) סי' שכח אות ה. [32] יומא פד ב-פה א; כתובות טו ב. לענין רוב וקביעות ראה מחלוקת רש"י וסיעתו יומא שם, ורמב"ם וסיעתו הל' שבת ב כ. וראה ראב"ד, מ"מ וכס"מ שם, ומה שהקשו חכמי לוניל על הרמב"ם. וראה עוד בנידון בשו"ע אבהע"ז ד לד, וברמ"א שם, ב"ש שם סקנ"ח, וביאור הגר"א שם סקצ"ב; ביאור"ל סי' שכט ס"ב. וראה באריכות בספר החיים (המהרש"ק) או"ח סי' שכט. [33] ויקרא יח ה. [34] תוס' יומא פה א ד"ה ולפקח; ר"ש מכשירין ב ז. וראה חי' החת"ס סופ"ק כתובות.

אם יש ספק בעצם העובדה אם יחיה לאחר שיעברו על האיסור כדי להצילו, היינו גם כאשר יש ספק על עצם סיכויי ההצלה³⁸.

הכלל הוא, שכל ספק פיקוח נפש שדוחה שבת הוא דווקא אם ספק הסכנה נמצא בפנינו, אבל אם החולה איננו בפנינו, ורוצים לעבור על איסורי תורה אולי יזדמן בעתיד חולה שיהיה לו צורך בזה, וודאי שאין דוחים שום איסור מחמת הנחה זו, ואפילו לא איסורי דרבנן, כי אם נקרא לחששות כאלו ספק פיקוח נפש, אם כן יהיו כל המלאכות מותרות בשבת, שמה יזדמן חולה באותו יום שיצטרך לזה, ואין מקום לחלק בין חשש לזמן קרוב, או חשש לזמן רחוק³⁹; ויש מי שכתב, שאין לחלק בין אם החולה מצוי לפנינו או לא, אלא בין אם הדבר מצוי, אבל לא בדברים עתידיים שבהווה אין להם זכר⁴⁰, והיינו אם התהליך שגורם למצב של סכנה כבר מצוי בפועל, אף

ספק נפשות להקל, והיינו שאם יש מחלוקת בדיני פיקוח נפש, הולכים אחרי המיקל³⁵.

בעניין ספק פיקוח נפש הנובע ממחלוקות בין רופאים – ראה ע' יום הכפורים.

הצלה כשבעקבותיה יהא שוטה – יש מי שכתב, שאדם הנמצא בסכנה ויכולים להציל את חייו אבל הוא יישאר אחר כך שוטה – מכל מקום חייבים להצילו³⁶.

מצינו בפוסקים מספר הגדרות ביחס לספק פיקוח נפש:

ספק פיקוח נפש הוא בין אם הספק הוא במצב העובדתי, ובין אם הספק הוא מבחינת ההלכה, היינו אם מצב נתון מוגדר כפיקוח נפש מצד ההלכה³⁷.

ספק פיקוח נפש דוחה כל המצוות גם

כל מלאכות שבת מדין הואיל וראויות לחולה שיש בו סכנה, לפי שחולה שיש בו סכנה אינו מצוי. וראה בחי' חת"ס פסחים שם, שאם אמנם יש לו חולה שיש בו סכנה בביתו, פטור על מלאכת שבת אף אם עשאה לבריא, הואיל וראויה לחולה, שהרי מצוי הוא בביתו. וראה מחלוקת שו"ת רעק"א סי' ה', ושו"ת חת"ס חאו"ח סי' עט, בענין מלאכות המותרות לחולה שאין בו סכנה, אם אומרים בו הואיל, שהרי חולה שאין בו סכנה הוא שכיח, אלא שלא שכיח שיצטרך דווקא לאותו דבר. [40] חזו"א אהלות סי' כב סקל"ב (י"ד סי' רח אות ז). וראה בקובץ איגרות החזו"א ח"א איג' רב, ובתשובות וכתבים חזו"א סי' מח. וראה בע' נתוח המת הע' 266 ואילך. אמנם ראה מאמרו של הגר"ש ישראלי, התורה והמדינה, ו' עמ' שמד, ובספרו עמוד הימיני שער א סי' יז, ודבריו צ"ע. וראה מאמרו

[35] שבת קכט א, וש"נ. וראה בשבט מיהודה שער א פ"ב, שיסוד הלימוד שספק נפשות להקל הוא מדין ושפטו העדה והצילו העדה, ולא מהדין הכללי של ספק פיקוח נפש דוחה שבת מהפסוק יחי בהם' וגו', עיי"ש. [36] הרב ל"י. הלפרין, עטרת שלמה, ח"ד עמ' מח ואילך. [37] ראה שבת קכט א. וראה שו"ת שרידי אש ח"ב סי' קכ. [38] ראה שו"ת דבר יהושע ח"ב סי' צד. וראה תו"ש לך לך פי"ז אות ט. [39] שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' רי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קלז; גליון מהרא"י על משנה ברכות ה א. וראה עוד בשו"ת מחנה חיים חיו"ד ח"ב סי' ס; שו"ת ציץ אליעזר חט"ו סי' לו. אמנם ראה בשו"ת בנין ציון החדשות סי' קסט, שלצורך פיקוח נפש מותר לעבור על איסור גם כשמתיירא שמה יעקב ויבוא לידי סכנה, וי"ל. וראה תוס' פסחים מו ב ד"ה רבה, שאין אנו מתירים

שטרם פגע באדם מסויים, הרי זה בגדר פיקוח נפש, אבל אם אפילו התהליך לא מצוי בפועל, ורק יש חשש שהוא יתהווה בעתיד, אין זה גדר של פיקוח נפש⁴¹.

התפתחות עתידית של פיקוח נפש – אם הסכנה איננה קיימת כרגע, אף שהיא יכולה להתפתח אחר כך ממצב העניינים, אין זה בגדר פיקוח נפש, ולא התירו בו איסורי תורה, רק שבות דרבנן⁴². ולפיכך חולה שגורם הסכנה כבר נמצא בו, והוא מוגדר כחולה שיש בו סכנה, דינו שונה ממי שהסכנה עלולה להיות בו בעתיד, אבל בהווה עדיין אין בו סכנה, כגון יולדת⁴³. בדין זה יש מי שכתב, שהיינו כאשר יש חשש שהמחלה הנוכחית שאיננה מסוכנת תביא לסכנה אחרת, אבל אם המחלה בעצמה היא מסוכנת, אף שכעת אין היא בדרגה של סכנה, הרי זה גדר פיקוח נפש, אם יש חשש שהיא עצמה תתגבר לדרגה של סכנה⁴⁴; ויש מי שכתבו, שאף אם הדבר שיוכל להביא את הסכנה כבר נמצא בפנינו, אין זה גדר פיקוח נפש אם דרגת הסכנה גופא איננה

בגדר כזה⁴⁵.

אם הרודף (כגון המחלה) כבר נמצא בגוף האדם, הרי זה בכלל פיקוח נפש, אולם אין נחשב כרודף אלא אם כן מצבו של החולה הולך ורע, אבל אם אין שינוי במצבו, כי אז נעשה כאילו פסקה הרדיפה לאותה שבת⁴⁶.

רוב בפיקוח נפש – יש מי שכתב, שרק אם מתקיימים שני תנאים אזי אומרים שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, דווקא שהדבר המסוכן נמצא באופן מוחשי לנגדנו, ודווקא כשיש חזקת יהודי המסתכן⁴⁷.

אף שבפיקוח נפש אין הולכים אחר הרוב, בכל זאת כאשר הדיינים חלוקים ביניהם, הולכים אחר רוב הדיינים גם בעניינים הנוגעים לפיקוח נפש⁴⁸.

דרגות ספק פיקוח נפש – ספק פיקוח נפש אינו סתם ספק השקול, אלא אפילו ספק ספקא וספק רחוק דוחה את כל

של א.י. נריה, תחומין, ג, תשמ"ב, עמ' 11 ואילך. [41] וכן כתב בשו"ת רעק"א סי' ס ד"ה ולענ"ד. וראה עוד מאמרו של הרב א. שרמן, תורה שבעל פה, לג, עמ' פב ואילך. [42] רבנו ירוחם, הובאו דבריו בב"י סי' שכח. וראה שו"ת רעק"א ח"א סי' ס בהגהה; שו"ת עין יצחק סי' פ; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קלו; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ז; הרב גליקמן, נועם, ו, עמ' רכ. וראה אגרות החזו"א ח"א איג' רב, שכתב: "ובכלל צריך זהירות יתירה בהיתר פיקוח נפש בדברים שאין הפיקוח נפש לפנינו אלא בעתיד, ואם באנו להפריז על המידה, יתפחו כל החנויות בשבת בארצות הגולה, בטענת הפסד כל הפרנסה ויבוא לפיקוח נפש, וצריך לשקול במאזני הצדק".

[43] ראה בע' יום הכפורים הע' 167, בשיטת הגר"ח והגר"ז מבריסק. אמנם ראה מאמרו של הרב מ. הרשלר, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' קעד ואילך. [44] שבט מיהודה ח"א בהע' נוספות לפרקים ח-י. וראה בשו"ת ממעמקים ח"א שאלה ב, שהביא בשם הרב אברהם דובער כהנא מקובנה להתיר אכילת מרק טריפה בזמן השואה, מחשש שאם לא יאכלו הרי שלאחר זמן יהיו חלשים עד כדי פיקוח נפש. [45] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קלו; הרב י. גליקמן, נועם, ו, עמ' רכ ואילך. וראה שו"ת עין יצחק חאו"ח סי' פ. [46] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בס' שמירת שבת כהלכתה פל"ב הע' ב. [47] שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ז. [48] מנ"ח מ' עח

האיסורים, ואפילו שלושה ספקות יחד⁴⁹, אבל כאשר הספק הוא רחוק מאד, אחד מיני אלף, לא מתחשבים בו גם בענייני פיקוח נפש⁵⁰.

להגדרת מצבו של אדם כחולה שיש בו סכנה היא גבוהה יותר מהרמה הנדרשת כדי להתיר טיפול מסויים בחולה שכבר הוגדר כחולה שיש בו סכנה⁵².

בעצם הקביעה של חשש רחוק לפיקוח נפש אם יש להחשיבו כספק פיקוח נפש הדוחה שבת, או שיש להחשיבו כמצב נדיר מאד, שאינו דוחה שבת, יש לדון בכל מקרה לגופו⁵³; ואמנם מצינו בין גדולי הרבנים שחלקו בהגדרת מצבים נתונים ומוגדרים ביחס להערכה כזו. לדוגמא, בעניין שמירה בשבת עם רובה במקום שאינו מסוכן ואין בו עירוב, שהנחיות הבטיחות קובעות שלא להכניס מחסנית לרובה מחשש לפליטת כדור, אך מאידך מדיני שבת עדיף להכניס את המחסנית כדי להינצל מאיסור טלטול – יש מי שכתב, שיכניסו את המחסנית לרובה⁵⁴, ויש מי שפסק שלא להכניס את המחסנית⁵⁵; או במקרה שהגיעו מקלעים חדשים לגיזרה בליל שבת, והוראות התיפעול מחייבות לערוך ניסוי בכלים לפני הסיוור, ואין שם כלי נשק אחרים – יש מי שאסר לערוך הניסוי⁵⁶, ויש מי שהתיר⁵⁷.

בעניין דרגות הספק השונות מצינו כמה הגדרות – יש מי שכתב, שכל דבר שהעולם נוהגים לעשות כן ולא לחוש, אין זה בגדר סכנה; וכל דבר שהעולם חוששים לו משום סכנה, הרי הוא בגדר סכנה⁵¹.

יש מי שכתב, שלא כל ספק רחוק נידון כספק פיקוח נפש, ונדרשת רמת ספק מסוימת כדי להחשיב מצב נתון כמצב של ספק פיקוח נפש, אלא שדרגה כזו איננה קבועה, והיא נקבעת לפי המקובל אצל הבריות להעריך שקיים חשש סכנה. לפיכך, מכיוון שמקובל על הבריות שקנה המידה להערכת סכנה לכל הציבור היא שונה מהערכת הסכנה ליחיד, הרי שספק סכנה לכל הציבור נידון כספק פיקוח נפש גם אם הסכנה היא בסבירות נמוכה מזו שהיה מוערך כספק פיקוח נפש לגבי יחיד. כמו כן רמת הסכנה הנדרשת

בתשובות וכתבים לחזו"א סי' מח, בעניין הודעה לציבור לרדת למקלטים בשבת בעת מלחמה, שכתב "ואף שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, מכל מקום בדברים רחוקים הרבה מפיקוח נפש, אין דנים כפיקוח נפש, ותלוי במידת הבטחון". [54] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בסוף מאמרו של הרב א.י. נריה, תחומין, ג, תשמ"ב, עמ' 11 ואילך. [55] הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו במאמר שבהע' קודמת. [56] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו במאמר שבהע' 51. [57] הגר"י קלופט, הובאו דבריו במאמר שבהע' 51.

סק"ב. היינו ככל דיני אחרי רבים להטות. וראה בשבט מיהודה שער א פ"ג ופ"ו בטעם הדבר. וראה עוד בחיד' הרש"ש ברכות לג א. [49] ראה שו"ת הגרי"א הרצוג חאו"ח ח"א סי' נח; שו"ת שבט הלוי ח"א סי' ס, ושם ח"ה סי' קעד. [50] שו"ת רעק"א סי' ס; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' שלו; שו"ת הגרי"א הרצוג שם. [51] שבט מיהודה ח"א סי' יט סק"ב; הגר"ש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' יז פ"ב אות ט, ובס' שמירת שבת כהלכתה פל"ב הע' ב. [52] הרב מ.מ. פרבשטיין, אסיא, חוב' ג-נד, תשנ"ד, עמ' 87 ואילך. [53] וראה

ספק בשלוש עבירות שיהרג ולא יעבור – בדין ספק אם חייב למסור עצמו למיתה, כגון ספק בדין באחד משלוש עבירות שיהרג ולא יעבור, או במצבים אחרים שחייב למסור עצמו למיתה⁵⁸ – יש שכתבו, שאינו חייב למסור נפשו, שספק נפשות להקל⁵⁹; ויש שכתבו, שאין בזה דין של ספק נפשות להקל, לפי שבקידוש השם לא הקפידה תורה על נפש⁶⁰.

אבל הנרדף עצמו רשאי להציל את עצמו גם בחיי הרודף⁶⁶.

בפיקוח נפש ציבורי מצינו קולות מיוחדות, הן ביחס לעצם ההגדרה של מצב פיקוח נפש, והן ביחס לגדרי פיקוח נפש:

נזק של רבים נחשב כמצב של פיקוח נפש, אשר מתיר חילול שבת באיסור דרבנן, כגון לטלטל קוץ המונח ברשות הרבים מחשש שייזוקו בו רבים, או לכבות גחלת של מתכת⁶⁷; ויש אומרים, שמחמת חשש נזק לרבים מותר לעבור אפילו באיסורי תורה, כגון כיבוי גחלת של עץ ברשות הרבים, בשביל שלא יזוקו בה רבים⁶⁸. יש מי שכתב, שרבים לענין היתר חילול שבת באיסור דרבנן הוא שניים⁶⁹.

דיני רודף – הרודף אחר חברו להורגו, אפילו היה הרודף קטן⁶¹, או חרש או שוטה⁶², הרי כל ישראל מצווים להציל הנרדף מיד הרודף, ואפילו בנפשו של הרודף⁶³. ואין הנרדף צריך להתרות ברודף, וכן אינו צריך לדקדק אם יכול להציל עצמו על ידי פגיעה באחד מאבריו של הרודף, אלא הוא רשאי להורגו, וכל זה מחמת שהוא בהול על חייו⁶⁴.

דוחק הציבור עם חשש להתרוששותו הוא עצמו מצב של פיקוח נפש, בעוד שחשש דומה ביחס ליחיד, לא נחשב

במקום שאין דין רודף, כגון שמן השמים רודפים אותו⁶⁵ – יש מי שכתב, שהיינו לאחרי אסור להרוג את הרודף,

סק"ו; שו"ת משפט כהן סי' קלג; הרב י. אריאל תחומין, י, תשמ"ט, עמ' 62 ואילך; הרב י. רוזן, תחומין, שם, עמ' 76 ואילך. וראה באריכות בגדרי רודף ותנאי הצלתו בפסק דינו של השופט מ. אלון, ע"פ 89/78 אפנ"ר נ' מדינת ישראל פ"ד לג(3) 141 ואילך. [65] ראה סנהדרין עב ב. [66] מאירי סנהדרין שם, בשם חכמי הדורות. [67] שבת מב ב, ורש"י שם; ביצה כח ב; טושו"ע או"ח שח יח. [68] ר"ן על רי"ף, שבת מב ב. והוא על פי שיטת רב האי גאון, בה"ג והר"ח הסבורים שבסוגיא שם מדובר גם בגחלת של עץ. וראה ח"י הרמב"ן שם, ושו"ת הרשב"א ח"ד סי' שכו. וראה שו"ת קובץ תשובות סי' ל. [69] שולחן שלמה ח"ב סי' שח אות' נ-נא.

[58] ראה להלן הע' 108 ואילך. [59] יש"ש יבמות פ"ו סי' ג; רש"ש יבמות נג ב, בדעת התוס'; בתי כהונה ח"ב סי' יב; עזר מקודש אבהע"ז סי' כ. [60] שו"ת תרומת הדשן סי' קצט (הובא בש"ך יו"ד סי' קנו סק"א); תיבת גומא פר' וישב, אות ב (הובא בחי' רעק"א יו"ד רסי' קנז); עמודי ארזים על יראים סי' ה אות ג, בדעת היראים; מנ"ח מ' רצה, בדעת הכס"מ; שבט מיהודה שער א פר' ב-ג. [61] ראה ע' קטן הע' 735. [62] ראה אור שמח רוצח א ו. [63] סנהדרין עג ב; רמב"ם רוצח א ו; טושו"ע חו"מ תכה א. [64] שו"ת הריב"ש סי' רלח וסי' תעג. וראה עוד בנידון במשל"מ חובל ומויק ח י; שו"ת חות יאיר סי' לא; חזו"א סנהדרין סי' יט

כפיקוח נפש⁷⁰. לפיכך התירו איסורי שביעית מן התורה כדי לשלם מס ציבורי שעלול לרושש את הציבור⁷¹; ממון רבים נחשב כפיקוח נפש⁷².

ספק סכנה לכל הציבור נידון כספק פיקוח נפש גם אם הסכנה היא בסבירות נמוכה מזו שהיה מוערך כספק פיקוח נפש לגבי יחיד⁷⁷.

מצב הנוגע לרבים וצריך להורות לרבים — יש להורות כדין פיקוח נפש, אף שבמצב זה כהוראה ליחיד, יש להחמיר ולא לחלל שבת באותו מצב⁷³.

צבא ומשטרה — דיונים מיוחדים מצינו ביחס לגדרי פיקוח נפש והגדרותיו הנוגעות ליוצאי צבא ומלחמה⁷⁸, ואלו הנוגעים לשוטרים ולפעילות משטרתית⁷⁹.

להציל רבים ממיתה מותר לעבור גם על גילוי עריות — אף שביחיד נפסק שייהרג ולא יעבור⁷⁴.

בחשש לפיקוח נפש רוחני, היינו חשש שיעבירו את הפרט או רבים על דתם — יש מי שכתב, שאין אומרים בזה שפיקוח נפש דוחה איסורים, ואסור לחלל שבת כדי למנוע מצב כזה⁸⁰; ויש הסבורים, שגם כדי למנוע פיקוח נפש רוחני דוחים את כל המצוות שבתורה, ומחללים על זה את השבת⁸¹.

מותר לחלל שבת להצלת רבים גם כשהסכנה עדיין לא החלה⁷⁵, בעוד שביחיד אין מחללים שבת על סכנה עתידית⁷⁶.

לבוא לשלול, אלא כשהקול יוצא שרוצים לבוא לשלול, אף על פי שלא באו עדיין, מותר ללבוש כלי זיין לשמור ולעשות קול בעיר כדי שלא יבואו, דאין מודקדין בפיקוח נפש. וראה הרמ"א או"ח שכטו, ובמ"ב שם סקט"ו. [76] ראה לעיל הע' 39 ואילך. [77] הרב מ.מ. פרבשטיין, אסיא, חוב' נג-נד, תשנ"ד, עמ' 87 ואילך. [78] שו"ת הגרי"א הרצוג חאו"ח סי' מה-מו, וסי' מח-מט; שו"ת קול מבשר ח"א סי' מז; הרב א.י. נריה, תחומין, ג, תשמ"ב, עמ' 11 ואילך. וראה בס' משיב מלחמה ח"א וח"ב. [79] ראה שו"ת הגרי"א הרצוג חאו"ח ח"א סי' נו-נח; הנ"ל, התורה והמדינה, ה-ו, תשיג-יד, עמ' כה ואילך; עמוד הימיני סי' יז; הרב י. לוי, התורה והמדינה, ז-ח, תשטו-יז, עמ' רנו ואילך; א. דסברג וי. רזון, תחומין, ב, תשמ"א, עמ' 66 ואילך; ילקוט יוסף ח"ד שבת כרך ד סי' שכט סע' כ-כז. [80] שו"ת הרשב"א ח"ז סי' רסז, הובא בב"י או"ח סוסי' שו. וראה רמ"א או"ח שכח י. וראה ביאור הגר"א סי' שו סק"ד. [81] ב"י שם; המחבר או"ח שו יד. וראה בט"ז שם סק"ד, ובמג"א שם סק"ט, בשיטת

[70] שו"ת חת"ס חחו"מ סוסי' קעז. וראה בע' משאבים מגבלים הע' 47 ואילך. [71] סנהדרין כו א, ובתוס' שם ד"ה משרבו. וראה צפנת פענח על הרמב"ם שבת ב כג. [72] ראה שו"ת בן פורת ח"ב סי' י לעניין תביעת עניי כולל אחד. וראה רמ"א יו"ד קס כב, לעניין הלוואה ברבית לצורך קהל. [73] ראה חזו"א תשובות וכתבים סי' מח, בעניין הודעה לציבור למהר ולרדת למקלטים בעת מלחמה, שזה דבר רחוק מפיקוח נפש, ותלוי כפי מידת הבטחון. [74] ראה תוס' יומא פב א ד"ה מה; מאירי סנהדרין עד ב; מהרי"ק שורש קסז; שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' קסז. וראה שו"ת נובי"ת חיו"ד סי' קסא. אבל מכל מקום אשה שנבעלה ברצון כדי להציל נפשות, אף על פי כן אם יש עדים על כך, או שהבעל ראה זאת בעצמו, הרי היא אסורה על בעלה — שו"ת צפנת פענח ח"א סי' כד, ויש מי שהתירה לבעלה — שו"ת שבות יעקב שם. [75] בדין נכרים שבאו על עיירות ישראל הסמוכות לספר, שכתב האו"ז בהל' שבת סי' פד אות יד — שאין לחלק בין היכא שצרו כבר, לאומרים שרוצים

בהצלה מחטא שעונשו כרת – יש מי שכתב, שאם אדם עובר על עברה שעונשה כרת, והוא מתחרט על כך, מותר לחלל שבת אפילו באיסור מן התורה, כדי להצילו מעבירה זו, שכן זה מצב של פיקוח נפש⁸².

התירה להציל נפש שאחר כך וודאי תעבור איסורים⁸⁴; ויש מי שכתב, שבכל מקרה של פיקוח נפש צריך להציל את המסוכן, שכן מותר לחלל שבת גם למי שאוכל נבלות לתיאבון, והטעם שמא יעשה תשובה לאחר הצלתו⁸⁵.

במצב של תאוה – יש מי שכתב, שמה שכל האיסורים נידחים מפני פיקוח נפש הוא דווקא כשאפשר לעשות את האיסור בלא תאוה, ואפילו אם ממילא תהיה לו הנאה מכך, הותר מפני הסכנה, אף שצריך להשתדל שלא יתכווין להנאה, אך מכל מקום אין להימנע מההצלה גם אם אינו יכול להימנע מההנאה שבאיסור; אבל איסורים שעצם היווצרותם תלויה בתאוה, כגון קישוי ובעילה של איסור עריות, או כל דבר שכוונת התאוה היא העיקר במעשה האיסור, כגון מי שמחלתו והתנהגותו היא ליהנות ממאכלות אסורים, ומתאוה לעבור על איסורים אלו גם ללא קשר לרפואתו, אין זה נדחה מפני פיקוח נפש⁸³, מפני שהתורה התירה לעבור איסורים כדי להציל נפש מישראל, אך לא

מכניס עצמו למצב של פיקוח נפש – מעיקר הדין אסור לאדם להכניס עצמו למצב של פיקוח נפש, כדי שייפטר ממצוות באותה עת, כגון שיעשה מעשה ביום חול שיביא אותו למצב של פיקוח נפש בשבת, ואז יהא מותר לחלל שבת⁸⁶. יש אומרים, שאיסור זה הוא בין במצב של וודאי פיקוח נפש, ובין במצב של ספק פיקוח נפש⁸⁷; ויש אומרים, שהאיסור הוא דווקא למצב של וודאי פיקוח נפש, אבל לספק פיקוח נפש – מותר⁸⁸.

מי שגרם לעצמו לבוא לידי פיקוח נפש על ידי מעשה של איסור – יש אומרים, שאין עוברים על איסורי תורה כדי להצילו⁸⁹; ויש אומרים, שאף במקרה כזה פיקוח נפש דוחה את כל האיסורים⁹⁰.

הרמ"א בנידון. וראה באריכות בשו"ת חוות בנימין ח"א סי' יד; הרב א. שרמן, תורה שבעל פה, כה, תשמ"ד, עמ' צד ואילך; ילקוט יוסף ח"ד שבת כרך ד סי' שכח הע' ה; ג. רקובר, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 25 ואילך; הנ"ל, מטרה המקדשת את האמצעים, ספרית המשפט העברי, תש"ס, פ"ז; שו"ת במראה הבזק, ח"ג סי' לו. [82] שו"ת אגרות משה חאו"ח ח"א סי' קטו ענף א. וראה דברות משה שבת סי' ג; ס' משנת פקוח נפש סי' ט. [83] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ב סי' נט. וכן משמע כשיטה זו בקובץ הערות סי' כג אות ג. [84] הגרש"ז אויערבאך, בהסבר שיטת האגר"מ, הובאו דבריו בנשמת אברהם ח"ה חיו"ד סי' קנה סוסק"א. [85] הגרש"ז אויערבאך, שם.

וראה עוד בשו"ת מנחת שלמה סי' ז אות ד. [86] על פי הסוגיא בשבת יט א, בעניין איסור הפלגה בים פחות משלושה ימים קודם השבת. [87] ר"י מלוניל, שבת ז א אלפס ד"ה אין מפליגין; שו"ת מהר"י בן לב ח"ב סי' נג. [88] ח"י רמב"ן שבת קלד ב. וראה בס' קהילות יעקב ח"ז סי' יד. [89] שבות יעקב, הובא בשע"ת או"ח סי' שו סקי"ט; חכמת שלמה או"ח סי' שלט; קובץ הערות לר"א וסרמן יבמות סי' כג סק"ג. [90] ברכ"י או"ח סי' שא אות ו; חלקת יואב, קוני' קבא דקושייתא, קושיא א; שו"ת מהרי"ל דיסקין, ח"ב קוני' אחרון סי' ה אות לד; חקר הלכה ח"ב ד"ו (הובא בדרכ"ת יו"ד סי' קנה סקב"א); הגרש"ז אויערבאך, מוריה, סיון תשל"א.

למסור עצמו למיתה, וייהרג ואל יעבור⁹⁵.

בשלוש עבירות אלו אין הבדל בין אם צריך לעבור עליהם בצינעא או בפרהסיא, ובין בשעת השמד או שלא בשעת השמד, בכל אופן ייהרג ולא יעבור⁹⁶. ולעניין אם נתכווין המאנס להעבירו על הדת, או שהתכווין להנאת עצמו — יש מי שכתבו, שגם בזה אין כל הבדל, ובכל מקרה ייהרג ולא יעבור⁹⁷; ויש מי שכתבו, שלעניין עבודה זרה וגילוי עריות, אם המאנס מתכווין להנאת עצמו, יעבור ולא ייהרג, ובשפיכות דמים — גם להנאת עצמו, ייהרג ולא יעבור⁹⁸.

לא רק בעצם האיסור של שלוש עבירות אלו ייהרג ולא יעבור, אלא גם באביזרייהו, היינו בדינים הנמשכים מאותם האיסורים, ואפילו על אביזרייהו

אין דוחים נפש מפני נפש — לפיכך האשה שהיתה מקשה ללדת, ויצא רובו של וולד, אין נוגעים בו, ואין מצילים את האשה בנפשו של הוולד⁹¹; וכן עכו"ם שאמרו לישראל תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו נהרוג את כולכם, יהרגו כולם, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל⁹²; וכן נשים שאמרו להן עכו"ם תנו לנו אחת מכן ונטמאנה, ואם לאו הרי אנו מטמאין את כולכן, יטמאו כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל⁹³.

מצבים שדוחים פיקוח נפש — אף שקבעו חז"ל שאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש⁹⁴, בכל זאת יש עבירות ומצבים שדוחים פיקוח נפש:

שלוש העבירות החמורות — עבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, חייב

יבמות סי' מח, חי' רבנו חיים הלוי על רמב"ם יסודי התורה שם, וגליונות החזו"א על חי' רבנו חיים הלוי הנ"ל — אם הכוונה בשלוש עבירות אלו אינן נידחות מפני פיקוח נפש, ושב ואל תעשה עדיף, או שהן אף דוחות פיקוח נפש, עיי"ש. וראה עוד בספרו של נ. רקובר, מסירות נפש — הקרבת היחיד למען הרבים, ספרית המשפט העברי, תש"ס. [96] רמב"ם וטושו"ע שם; אגרת השמד לרמב"ם, מהר" קאפח, עמ' קיד; רמב"ן מלחמות סנהדרין סוף"ח; חי' הר"ן ונמוק"י סנהדרין שם; החינוך מ' רצו; ריטב"א ע"ז כו ב. [97] ראה רשימת הראשונים הסוברים כן באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' ייהרג ולא יעבור, עמ' פ, הע' 309-305. [98] בעל המאור סנהדרין שם; ביאור הגר"א י"ד סי' קנו סק"ז, בדעת רש"י סנהדרין שם ד"ה היכי. וראה עוד סמ"ק סי' מד; מגן אבות להמאירי ענין יט. וראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' פ-פב. וראה באריכות בנידון בשו"ת חוות בנימין ח"ב סי' צג.

עמ' לב; שמירת שבת כהלכתה פל"ב הע' 117. וראה מאמרו של הרב ג. דיננער, בשבילי הפואה, ח, תשמ"ז, שהביא כך גם בשם האדמו"ר מצאנז. וראה ע' שבת הע' 121-122. [91] אהלות ז'ו; סנהדרין עב ב; רמב"ם רוצח א ט; טושו"ע חו"מ תכה ב. וראה בע' הפלה הע' 338 ואילך. [92] תוספתא תרומות פ"ז; ירושלמי תרומות ח ד; פי' הרא"ש משנה תרומות ח יב. וראה ע' קדימויות בטיפול רפואי הע' 47 ואילך. [93] משנה תרומות ח יב, ופי' הרע"ב שם. וראה ע' קדימויות בטיפול רפואי הע' 38 ואילך. [94] יומא פב א; כתובות יט א. [95] תוספתא שבת סוף פט"ז; יומא שם; כתובות שם; פסחים כה א; סנהדרין עד א; ירושלמי שביעית ד ב; רמב"ם יסודי התורה ה א-ב, טושו"ע י"ד קנו א. וראה באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' ייהרג ואל יעבור, עמ' ס הע' 87, רשימת הפוסקים כן, לעומת הפוסקים כרבי ישמעאל, שאף בעבירות אלו לא ייהרג — עיי"ש עמ' סא הע' 93-90. וראה בקובץ הערות

תיהרג ולא תעבור¹⁰⁴; ויש מי שכתבו, שאף אשה בגילוי עריות חייבת למסור נפשה, ותיהרג ולא תעבור אפילו אם אינה עושה מעשה¹⁰⁵.

בדין החיוב ליהרג ולא לגרום לרציחה
— יש אומרים, שהוא דווקא כשאומרים לו להרוג בידים את חברו, ואם לא — יהרגו אותו, אבל אם אומרים לו — הנח לזרוק עצמך על תינוק או תיהרג, אינו חייב למסור נפשו כדי להציל את חברו¹⁰⁶; ויש אומרים, שאין הבדל בין עושה מעשה לבין אם אינו עושה מעשה¹⁰⁷.

בדין ריפוי בשלוש עבירות אלו — ראה להלן.

שאינ עליהם חיוב מיתה אלא איסור לאו בלבד⁹⁹. ויש מי שכתבו, שלא החמירו באביזריהו אלא כשרוצה ליהנות מן האיסור, אבל כשכופים עליו בניגוד לרצונו, יעבור ולא ייהרג¹⁰⁰. וכן נחלקו הפוסקים אם חייב למסור נפשו גם באביזריהו של שלוש עבירות אלו כשהם רק איסורי דרבנן, או כאשר יש רק חשד ומראית עין¹⁰¹, ובשעת השמד חייב למסור נפשו אפילו באיסורי דרבנן¹⁰².

בדין אשה בגילוי עריות — יש מי שסבורים, שאין היא חייבת למסור נפשה אם מביאים עליה איש האסור לה משום עריות, כי היא קרקע עולם, ואינה עושה מעשה¹⁰³, אבל אם מכריחים אותה לעשות מעשה ולהביא עליה את הערווה, אף היא

חיו"ד ח"ב סי' נט. [104] תוס' ורא"ש שם; שיטמ"ק כתובות ג ב. [105] שמות בארץ יומא פב א, לדעת הרמב"ם וטושו"ע; חי' רבנו חיים הלוי יסודי התורה ה א, בדעת הרמב"ם. וראה באריכות באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ואל יעבור, עמ' פט ואילך. [106] תוס' פסחים כה ב ד"ה אף, ויומא פב א ד"ה מה, ויבמות נג ב ד"ה אין, וסנהדרין עד ב ד"ה והא; רא"ש יבמות פ"ו סי' א; מאירי סנהדרין עד ב; רמ"א יו"ד קנז ג. וראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ואל יעבור, עמ' פז ואילך, עוד דוגמאות להריגה שלא על ידי מעשה. טעמם — במצב כזה אדרבה יש לומר מאי חזית דמא דחברך סומק טפי, דילמא דמא דידך סומק טפי, ושב ואל תעשה עדיף. [107] תוספת יוהכ"פ, יומא שם, בדעת הרמב"ם וטושו"ע יו"ד סי' קנז; מלחמות ה' לרמב"ן סנהדרין עד א; חי' הגר"ח מבריסק על רמב"ם יסודי התורה ה א; קובץ הערות יבמות סי' מח. טעמם — עיקר החיוב למסור עצמו למיתה ולא להרוג את חברו הוא קבלה שקיבלו חכמים, ולא הטעם של מאי חזית וכו'. אמנם ראה במנ"ח מ' רצו, שדחה שיטה זו. וראה עוד בנידון במאמרו של הרב ש. דיכובסקי,

[99] ראה ר"ן פסחים רפ"ב; נימוקי סנהדרין סופ"ח. וראה עוד בבעל המאור ובמלחמות לרמב"ן סנהדרין שם; תורת האדם, שער הסכנה; שי"ך יו"ד סי' קנז סק"י; שו"ת חות יאיר סי' קפב. וראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' פב. [100] נמוקי ב"ק קיג א; מנ"ח מ' רצה, בדעת ראשונים אחדים; שו"ת אור גדול סי' א, בדעת הרמב"ם. וראה אנציקלופדיה תלמודית, שם, הע' 328. [101] ראה שו"ת הריב"ש סי' רנה; רמ"א יו"ד קנז ג; ביאור הגר"א שם סק"ד, וסי' קנה סוסק"ב; שי"ך יו"ד סי' קנז סק"י; שו"ת נובי"ת חאבה"ע"ז סי' קנ; אור שמח ע"ז ג ח; מנ"ח מ' שמש; שו"ת אור גדול סי' א. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ואל יעבור, עמ' פז. [102] שאילתות שאילתא מב; ס' האשכול ע"ז סי' מד; מהרי"ק שורש קלז; רמ"א יו"ד קנז ג. [103] רש"י ותוס' יומא פב טוע"א; תוס' סנהדרין עד ב ד"ה והא; ריב"ם בתוס' סנהדרין עד ב ד"ה מה, וכתובות ג ב ד"ה ולירוש; רא"ש ורמב"ן סנהדרין שם; שיטמ"ק כתובות שם; בעל המאור פסחים כה ב; רא"ש יבמות פ"ו סי' א; רמ"א יו"ד קנז א. וראה ערוך לנר סנהדרין עד ב. וראה עוד בשו"ת אגרות משה

מצבים נוספים – אף שכללו חז"ל, שכל האיסורים שבתורה נידחים מפני פיקוח נפש, חוץ משלוש העבירות החמורות שיהרג ואל יעבור, מצינו עוד מצוות שדנו חז"ל והפוסקים אם דינם שיהרג ולא יעבור, שאין הם נידחים מפני פיקוח נפש:

פרהסיא וחילול השם – בכל עבירות שבתורה, אפילו על מצווה קלה שבקלות¹⁰⁸, אם אומרים לו לאדם עבור ולא תיהרג, ונתכווין האנס להעבירו על המצוות, והיה הדבר בפרהסיא, היינו בפני עשרה אנשים וכולם יהודים, ואף מומרים וכופרים מצטרפים להיחשב פרהסיא¹⁰⁹, ייהרג ולא יעבור¹¹⁰; ואם האנס עושה כן להנאת עצמו, לא חייב למסור נפשו¹¹¹.

שעת השמד וחילול השם – שליט שגזר על עם ישראל לבטל דתם, או לבטל מצווה מן המצוות, הרי זה ייהרג ואל

בדיני מלחמה – סברה פשוטה היא שבדיני מלחמה אין להתחשב בפיקוח נפש של הפרט¹¹³, שאם נאמר שיעבור ולא ייהרג, והיינו שלא יצא למלחמה כדי לא לסכן את נפשו, לא מצאנו ידונו ורגלינו בדיני מלחמה, בין מלחמת מצווה ובין מלחמת הרשות, אלא על כרחך ענייני הכלל של מלחמות, ואפילו מלחמת רשות, יוצאים הם מכלל זה של 'וחי בהם'¹¹⁴, ומעצם דיני המלחמה אין משגיחים בה על סכנת נפשות¹¹⁵, ולא נאמרו דיני פיקוח נפש אלא ביחס ליחידים, אבל בציבור לא חלים גדרים אלו¹¹⁶. אכן, כל זה בתנאי שיש סיכוי לנצח, והסכנה אינה אלא לגבי יחידים; אבל אם מדובר בנסיבות שבהן יש סכנה קיומית לכלל ישראל, אין להסתכן במלחמה, וכן אם יש הערכה שלא ניתן להגן על מקום כלשהו,

דיני ישראל, ז, תשל"ו, עמ' מה ואילך, ובמאמרו של הרב י. קוליץ, תורה שבעל פה, כה, תשמ"ד, עמ' קלג ואילך. וראה עוד פרטי מצבים והגדרות שונות הנוגעים לשלוש העבירות החמורות האלו באנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' סח ואילך. [108] בהגדרת מצוות כאלו – ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ואל יעבור, עמ' קא-קד. [109] ראה שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' ע. [110] סנהדרין עד א-ב; ירושלמי שביעית ד ב; שאילתות שאילתא מב; רש"י ע"ז כז ב ד"ה בפרהסיא; רמב"ם יסודי התורה ה ב; טוש"ע יו"ד קנו א; תוס' ע"ז נד א ד"ה הא; ר"ן סנהדרין שם. וראה במשך חכמה ויקרא כב כו-לב בטעם הדבר. [111] שאילתות שם; רש"י סנהדרין עד ב ד"ה הנאת; ר"ן סנהדרין שם. ונחלקו הפוסקים אם יש רק חלק מהתנאים הללו, כגון שנתכווין להעבירו על המצוות אבל בצינעא, או שנתכווין להנאת עצמו אבל

בפרהסיא או בשעת השמד וכיוצ"ב, אם גם אז יהרג ולא יעבור אם לאו. [112] תוספתא שבת סוף פט"ז; סנהדרין עד א; רמב"ם יסודי התורה ה ג; טוש"ע יו"ד קנו א; ר"ן ומאירי סנהדרין שם; ריטב"א פסחים כה א. וראה פרטי דינים באנציקלופדיה תלמודית, שם, עמ' קד-קט. [113] ראה מני"ח מ' תכה; מרומי שדה עירובין מה א. [114] שו"ת משפט כהן סי' קמג, וכתב שם, שאולי הוא מכלל משפטי המלוכה (וראה גם בספרו של הראי"ה קוק חזון הגאולה עמ' רכב); אגרות ראי"ה ח"ג איג' תקמד. וראה באריכות בספרו של נ. רקובר, מסירות נפש – הקרבת היחיד למען הרבים, ספרית המשפט העברי, תש"ס, פרקים ט-יא. [115] הגר"ח מבריסק עה"ת פר' בשלח עה"פ עם חרף נפשו. וראה באריכות בס' תורת המועדים עמ' 174 ואילך, והגר"ש גורן, תחומין, טו, תשנ"ה, עמ' 11 ואילך; ארץ חמדה ספר א שער א סי"א. [116] א.

בדין הלבנת פני חברו – יש אומרים, שאיסור זה עומד אפילו בפני פיקוח נפש, והוא אבק רציחה¹²²; ויש אומרים, שאין הלבנת פנים עומדת בפני פיקוח נפש¹²³.

בדין חנופה – יש אומרים, שבמקום סכנה מותר להציל עצמו על ידי חנופה¹²⁴, והיינו שאם מתיירא שמא יהרגנו, מותר לומר לו יפה עשית¹²⁵; יש מי שכתבו, שחייב אדם למסור עצמו לסכנה, ואל יעבור על חנופה, ובפרט דיין היושב למשפט¹²⁶; ויש מי שכתב, שדווקא כשאין אלא חשש סכנה אסור להחניף, אבל בסכנה קרובה מותר לאדם להציל עצמו על ידי חנופה, אלא אם כן העבירה גלויה לרבים ויש בה חילול השם¹²⁷.

ואם ימשיכו להלחם ימותו רבים, וגם יפול המקום, אין להסתכן בכך¹¹⁷. אמנם יש מי שכתב, שמצות הריגת שבעת העממים היא כאשר יכול להורגו מבלי שיסתכן בדבר¹¹⁸.

בדין גזל – יש הסבורים, שאף הוא לא נדחה מפני פיקוח נפש¹¹⁹; אך רוב הפוסקים סבורים, שאיסור גזל נדחה אף הוא בפני פיקוח נפש, ככל האיסורים הנידחים בפני פיקוח נפש¹²⁰. אכן, אם על ידי גזל יציל נפשו אך יגרום למותו של אחר, כגון כשיש מספיק מים להצלת נפשו של אדם אחד, והמים שייכים לאותו אחד, אסור לאחר לגזול ממנו את המים, כדי להציל את נפשו¹²¹.

סי' א; נחל אשכול על ספר האשכול ח"ב עמ' 117 ואילך; שו"ת בית אב חמישאי חלק דעת אברהם חיו"ד סי' שנה; שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' ריד; שו"ת חבלים בנעימים ח"ד חיו"ד סי' סד. [121] חזו"א חו"מ ב"מ ליקוטים סי' כ לדף סב. [122] תוס' סוטה י ב ד"ה נוח, וראה רש"ש שם; שערי תשובה לר"י שער ג סי' קלז-קלט; אורחות צדיקים שער הבושה; הגה' מים חיים להפרי חדש על רמב"ם יסודי התורה ה ב; שו"ת בנין ציון ח"א סי' קעג. והוא על פי גמ' סוטה שם – נוח לו לאדם שיפיל עצמו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים. [123] מאירי סוטה שם, והיינו שרק דרך הערה הוא שאמרו שיפיל עצמו לאש; ס' החינוך מ' רמ, והיינו שהוא רק לשון אזהרה. גם הרמב"ם והשו"ע השמיטו דין זה. וראה בנידון באריכות בשו"ת מנחת שלמה סי' ז אות ד; שו"ת יביע אומר ח"ו חיו"ד סי' יג אות יב; נתיבות שמואל ח"א נתיב ט. [124] תוס' סוטה מא ב ד"ה כל. וראה תו"ת פר' וישלח פל"ג אות ג, ותו"ש פר' וישלח פל"ב אות כח. [125] מג"א סוסי' קנו. [126] שערי תשובה לרבנו יונה שער ג אות קפח; מנורת המאור (אבוהב) סי' מה. [127] יד קטנה, הל' דעות פ"י אות' יג-יד.

שוחטמן, ויעמידה ליעקב לחק, מהד' שניה, עמ' 36 ואילך. וראה ישועות יעקב על יו"ד סי' קנו סק"א; שו"ת ציץ אליעזר חכ"ב סי' ט. [117] הגר"א שפירא, מורשה, חוב' ט, חורף תשל"ה, עמ' 18; הנ"ל, בהערות לס' ויעמידה ליעקב לחק, עמ' 67 ואילך. [118] ס' החינוך מ' תכה; שם מ' תקכה. וראה במנ"ח מ' תכה שהשאיר שיטה זו בצ"ע. וראה עוד במנ"ח מ' תרד. וראה מה שהעיר בנידון מלחמה ופיקוח נפש בשו"ת אגרות משה חחו"מ ח"ב סי' עח. [119] שו"ת בנין ציון ח"א סי' קסז-קעב, ושם שו"ת בנין ציון החדשות סי' קעג, ושם ח"ג סי' קג, והנ"ל בחוברת שומר ציון הנאמן, תרי"ב, סי' קטז; שו"ת דובב מישרים ח"א סי' נח. והוא על פי המבואר בירושלמי ע"ז ב ב, וכדעת רבי מאיר בכתובות יט א, וכדכתב הרמב"ן כתובות שם, ופני משה ירושלמי שם. וראה פרשת דרכים דרוש יט (דרך החיים). בשיטת רש"י. וראה מהר"ץ חיות ב"ק ס ב. וראה בע' נתוח המת הע' 240 ואילך. וראה בנידון בשד"ח מערכת האל"ף סי' טז, ופאת השדה שם סי' יט. [120] שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' שמו-שמח (וראה גם מכתבו שפורסם בשו"ת בנין ציון ח"ג סי' קג); שו"ת שו"מ מהדו"ק ח"ב סי' קעד; שו"ת אור גדול

בדין ייחוד – יש מי שכתבו, שגם באיסור זה אומרים שייהרג ולא יעבור¹²⁸; ויש מי שכתבו, שבאיסור ייחוד לא אומרים שייהרג ולא יעבור¹²⁹.

וכן בדין תלמוד תורה, מה שאמרו חז"ל שגדול תלמוד תורה יותר מהצלת נפשות¹³⁷ – יש מי שכתב, שהיינו דווקא כשיש אחרים שיכולים להציל, ולכן אף על פי שמצווה גדולה מי שמקדים להציל נפשות, מכל מקום תלמוד תורה קודם¹³⁸; ויש מי שכתבו, שלא אמרו אלא שיותר יש זכות למי שזוכה ועוסק בתורה ולא באה לידו הצלת נפשות, ממי שבאה לידו הצלת נפשות ועל ידי כן צריך לבטל תלמוד תורה ולעסוק בהצלת נפשות¹³⁹.

בדין שאלה בקוסמים ובמכשפים – יש שכתבו, שדבר זה מותר במצב של פיקוח נפש¹³⁰, וכן מותר להיות חובר חבר במצב של פיקוח נפש, היינו להצמיד יחדיו בעלי חיים שרודפים אחריו¹³¹; ויש שכתבו, שדברים אלו הם מאביזרייהו של עבודה זרה, ואסורים אפילו בפיקוח נפש¹³².

ג. יסודות החיוב להצלת נפשות

מקורות לחיוב הצלה – בעצם החיוב להציל את הזולת ממצבי סכנה מצינו מספר מקורות:

לאו של 'לא תעמד' – יסוד החיוב להציל את הזולת הוא הלאו של 'לא תעמד על דם רעך'¹⁴⁰, שאם רואה את חברו טובע בנהר, או חיה רעה גוררתו, או ליסטים באים עליו, הוא חייב להצילו¹⁴¹, שהזהירה התורה מלהתרשל

עבירות אחרות, חמורות, אך יעבור ולא ייהרג – יש עבירות שנאמר עליהן שהן חמורות כשלוש העבירות החמורות, או כאחת משלוש עבירות אלו, אך מכל מקום אין הכוונה שדינם שייהרג ואל יעבור, ולא אמרו כן אלא שדרך חכמים להפליג בחומרת העבירות כדי שיישמר האדם מלהיכשל בהן, אך לא אמרו כן לעניין ייהרג ואל יעבור¹³³.

דוגמאות לכך – לשון הרע¹³⁴, הקורע כלים בחמתו¹³⁵, מי שאינו מבקר את

שו"ת פני יהושע ח"ב סי' מד. וראה עוד חזו"א יו"ד סי' קד סק"ג. [134] ערכין טו ב; רמב"ם דעות ז ג. [135] שבת קה ב. וברמב"ם דעות ב ג – כל הכועס כאילו עובד עבודת כוכבים. [136] נדרים מ א; רמב"ם אבל יד ד. [137] מגילה טז ב. [138] פרישה יו"ד רנא. וראה ברישה שם. [139] ב"ח וט"ז יו"ד שם סק"ז. וראה עוד בס' בן יהודע לבעל בן איש חי על מגילה שם; ראשון לציון לבעל אור החיים על יו"ד סי' רנא סע' יד. [140] ויקרא יט טז. [141] תו"כ קדושים פרשתא ב, פ"ד; סנהדרין עג א. וראה פסקי דין רבניים, ה, עמ' 152.

[128] ראה שו"ת צור יעקב סי' טז; פסקי תשובה ח"א הע' ל; שו"ת זרע אברהם חו"ד סי' ה. [129] שו"ת שם אריה חאבהע"ז סי' לג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' מ פ"א אות ט. וראה בנשמת אברהם חאבהע"ז סי' כב סק"א (עמ' צו ואילך). [130] ש"ך יו"ד סי' קעט סק"א, בשם רש"ל; שו"ת משכנות יעקב סי' לט. [131] כריתות ג ב; רש"י סנהדרין סה א ד"ה אסור; טוש"ע יו"ד קעט ז. וראה בנידון בתוס' כריתות שם ד"ה ואי; ט"ז שם סק"ד; שו"ת בנין ציון החדשות סי' קסט; מהר"ץ חיות סנהדרין שם. [132] שו"ת רדב"ז ח"א סי' תפה. [133] שו"ת הריב"ש סי' קעא;

בהצלת נפש אחד מישראל, כשנראהו בסכנה ותהיה לנו היכולת להצילו¹⁴², וכל שיכול להצילו ולא הציל, הרי הוא כאילו הרגו בידים¹⁴³.

מדין גנב שנמצא במחתרת, שספק על ממון בא, ספק על נפשות בא, ושפיכות דמים מטמא את הארץ, וגורם לשכינה שתסתלק מישראל, ובכל זאת ניתן להצילו בנפשו, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה את השבת¹⁵³.

מדין כהן העובד במקדש, שיודע עדות להציל נפש, חייב להפסיק עבודתו ולהעיד, וזה יש ספק אם יש ממש בדבריו או לא, ועבודה היא חמורה שדוחה את השבת, ובכל זאת מפסיק להצלת הנפש, קל וחומר לפיקוח נפש שדוחה שבת.

מדין מילה, שהיא רק איבר אחד בגופו של האדם ודוחה שבת, קל וחומר לכל

מצות עשה של השבת אבדה¹⁴⁴, שחייב להשיב אף את אבדת גופו¹⁴⁵.

לאו של ילא תוכל להתעלם¹⁴⁶, שחל גם על מי שלא הציל את חברו¹⁴⁷.

מצות עשה של יחי עמך¹⁴⁸, ומהפסוק יחי אחיך עמך¹⁴⁹. ויש מי שלמד מפסוק זה שמחוייב להשתדל בהצלת חברו בכל כוחו עד כדי סיכון עצמי¹⁵⁰.

הצלה כשצריך לעבור על איסור – ביסוד החיוב להציל את הזולת אפילו אם יש צורך לחלל את השבת, או לעבור על איסורים אחרים (פרט לשלוש העבירות

א; רמב"ן עה"ת שם, ורמב"ן בהוספות לטה"מ"צ של הרמב"ם, מ"ע טז; או"ה כלל נט דין לח. וראה עוד בע' רפואה הע' 79 ואילך. [150] העמק שאלה שאילתא לח אות א. [151] יסודות הלימוד דלקמן מתייחסות אמנם לשבת, אך הן נכונות לכלל האיסורים, וכבר דנו הפוסקים בשאלה מדוע התייחסו חז"ל לשבת דווקא – ראה תוספת יוהכ"פ יומא פה א; שיח יצחק על יומא שם; הגר"י אונטרמן, קול תורה, שנה לו, חוב"ו, עמ' ג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"א. [152] יומא פה א-ב. וראה מכילתא כי תשא פרשתא א במספר שינויים. וראה מה שכתב בזה ר' אריה די מודינה בפירושו על עין יעקב יומא פה א, ד"ה אמר הבונה. [153] לימוד זה הוא רבי ישמעאל, וראה בתוספת יוהכ"פ וגבורת ארי שם, וכן במנ"ח מ' רצו, שהקשו הרי בסנהדרין עד א לומד ר' ישמעאל מהפסוק יחי בהם. וראה בחי' הרש"ש שם, ובשבט מיהודה שער א פ"ג. וראה בגבורת ארי ובהגה' מצפה איתן שם, מה

[142] סהמ"צ לרמב"ם ל"ת רצו. וראה עוד רמב"ם רוצח א יד; סמ"ג לאווין קסה; ס' החינוך מ' רלו; טושו"ע חו"מ תכו א. ואם לאו זה כולל גם מצב של הצלה מהפסד ממון ללא סכנת חיים – ראה סהמ"צ לרמב"ם ל"ת רצו. וראה מה שכתב על כך במשך חכמה ויקרא יט טז; תו"ש עה"פ; מרגליות הים סנהדרין עג א; שו"ת באר משה ח"ח סי' נט. [143] או"ה כלל נט דין לח. וראה עוד פרטי דינים בע' לא תעמד על דם רעך. [144] דברים כב ב. [145] ספרי פ' תצא פיסקא רכג; ב"ק פא ב; סנהדרין עג א. וראה רש"י ב"ק וסנהדרין שם, ומלבי"ם עה"פ בדרך הלימוד מהפסוק. וראה עוד בע' רפואה הע' 74 ואילך. וראה במנ"ח מ' רלו, שהרמב"ם השמיט חיוב עשה זה בהצלת הזולת. [146] דברים כב ג. [147] מהרש"א סנהדרין שם; קומץ למנחה מ' רלו; העמק שאלה שאילתא לח אות א. [148] ויקרא כה לה. [149] ויקרא כה לו. וראה שאילתות שאילתא לח, והעמק שאלה שם אות

אחת, כדי שישמור שבתות הרבה¹⁶¹.

ועוד יש שלמדו מפסוק זה שרק אם הצלתו תוך חילול השבת תביא לכך שישמור שבתות הרבה, מותר לחלל עליו שבת, אבל אם אין סיכוי שיחיה עד השבת הבאה, אין לחלל עליו השבת¹⁶².

מהפסוק 'אשר יעשה אתם האדם וחי בהם'¹⁶³, ודרשו חז"ל – ולא שימות בהם¹⁶⁴. זהו המקור העיקרי שפיקוח נפש דוחה את כל מצוות התורה, שכן לכל המקורות האחרים יש פירכא, פרט ללימוד זה.

יש הסבורים, שלמסקנה קובע רק

גופו שדוחה את השבת¹⁵⁴. ויש מי שהוכיח מכאן את שיטת הסוברים שגם בסכנת איבר דוחים שבת, שהרי מילה היא רק תיקון איבר אחד, כל שכן שמותר להציל איבר אחד¹⁵⁵.

מהפסוק 'אך את שבתתי תשמרו'¹⁵⁶, 'אך' חילק לומר שלא בכל מקרה חייבים לשמור את השבת, ומכאן שפיקוח נפש דוחה שבת¹⁵⁷.

מהפסוק 'כי קדש היא לכם'¹⁵⁸, היא מסורה בידכם ולא אתם מסורים בידה¹⁵⁹.

מהפסוק 'ושמרו בני ישראל את השבת'¹⁶⁰, אמרה תורה חלל עליו שבת

לא טו; קונטרס אחרון על שו"ע הרב א"ח סי' שו סקכ"ט; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' רמז; מנ"ח מ' לב בסוף מוסך השבת, ומ' לט; אדמו"ר מ.מ. שניאורסון, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' קטז ואילך; הרב ז.י. אלוני, בשבילי הרפואה, ה, תשמ"ד עמ' נב ואילך. [162] ראה אור החיים שמות לא טו. וראה מה שהקשו ודנו בדבריו במנ"ח מ' לב סוף מוסך השבת (אות לט); שו"ת פרי השדה ח"ב סי' יז; שו"ת מנחת אלעזר ח"א סי' ט; שו"ת איתן אריה סי' פה; נר למאור על אודה"ח שם; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ג אות ד. וראה בביאור"ל סי' שכט ד"ה אלא, שאין זה לימוד עיקרי. [163] ויקרא יח ה. וכן ביחזקאל כ יא, לשון זהה לזו שבתורה. [164] לימוד זה מתאים לתרגום ירושלמי עה"פ. אמנם בספרא (אות קלד, והובא ברש"י עה"פ), וכן בתרגומי אונקלוס ויונתן – 'וחי בהם' לעולם הבא, שאם תאמר בעולם הזה, והלוא טופו הוא מת. וראה בספר תורת משה להחת"ס עה"פ שהקשה שהרי פסוק זה נאמר ביחס לעריות, ובגילוי עריות הרי הדין הוא שיהרג ולא יעבור, וכתב שמצווה ליישב. וראה מה שכתבו בנידון בהעמק דבר עה"פ שם, ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ט

שהקשו על עצם הלימוד הזה. [154] וראה רש"י, ר"ח ורש"ש שם, בעניין לימוד זה. וראה עוד בנידון בתו"ש וירא מילואים לפכ"א אות לג, ותו"ש שמות פ"ד אות רנא, ותו"ש כי תשא מילואים לפל"א אות ל. [155] שו"ת שרידי אש ח"א עמ' שט. [156] שמות לא יג. [157] ראה מלבי"ם עה"פ בדרך הלימוד הזה. וראה בתו"ש שם אות לא. וראה ירושלמי יומא ח ה, שלומד מכאן שגם ספק פיקוח נפש דוחה שבת, בעוד שהבבלי דחה סברה זו, וכתב שדווקא וודאי פיקוח נפש למדים מכאן, וספק פיקוח נלמד מהפסוק 'וחי בהם'. [158] שם יד. [159] וראה בתו"ש עה"פ אות נג, במקורות נוספים בנידון. [160] שם טו. [161] וראה שבת קנא ב, לפי גירסת הבה"ג, שלומד זאת מהפסוק הקודם – 'ושמרתם את השבת', אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה. וראה בס' שבט מיהודה סוף שער א, בעניין הלימוד הזה. ואם לומדים דין ספק פיקוח נפש רק מפסוק 'וחי בהם' – ראה להלן הע' 163 ואילך, או גם מפסוק 'ושמרו בני ישראל את השבת' – ראה רש"י יומא שם ד"ה אשכחן; ר"ן יומא פב א ד"ה וכתוב; אור החיים עה"פ שמות

הלימוד של 'וחי בהם'¹⁶⁵, שכל מה שנאמר "חלל עליו שבת אחת וכו'" נאמר רק לטעם בעלמא, אבל לדינא אין הדבר תלוי במצוות, שאין הטעם שדוחים מצווה אחת בשביל מצוות הרבה, אלא דוחים אנו את כל המצוות בשביל חיים של ישראל¹⁶⁶; יש הסבורים, ששני הטעמים תופסים להלכה לקולא¹⁶⁷, היינו שלא נמנעו הפוסקים להביא להלכה את הלימוד "חלל עליו שבת אחת וכו'", שכן יש מצבים שמתעם 'וחי בהם' לא היינו מחללים שבת, ומטעם "חלל עליו שבת אחת וכו'" – מחללים, כגון חילול שבת עבור עובר, שאינו 'אדם', ולא ניתן ללמוד היתר חילול שבת להצלתו מהפסוק 'וחי בהם', ולכן נלמד להיתר מ"חלל עליו שבת אחת וכו'"¹⁶⁸, וכגון חילול שבת כדי לרפא סומא¹⁶⁹, וכגון חילול שבת כדי לרפא שוטה¹⁷⁰; ויש מי שכתב, שהלימוד "חלל עליו שבת אחת וכו'" קובע אפילו לחומרא, וכגון שאסור לחלל שבת עבור קראים¹⁷¹.

לאיסורי שבת – ראה ערך שבת.
יום הכיפורים – דיני פיקוח נפש ביחס לאיסורי יום-הכיפורים – ראה ערך יום הכיפורים.

פסח – ההולך בערב פסח להציל מפני פיקוח נפש, כגון להציל מן הגייס, או מן הנהר, או מן הדליקה, או מהאנס, די שיבטל בלבנו את החמץ, ולא יחזור, אפילו יש שהות¹⁷². והטעם: משום הצלת נפשות הקילו לסמוך על הביטול לכתחילה, ואפילו במקום שיכול לקיים שניהם¹⁷³. ואם הוא כבר לאחר שעת הביעור, שאז לא מועיל ביטול בלב – יש מי שכתב, שאם בוודאי יש שהות להציל אחרי הביעור, יחזור לבער, ואם יש ספק בדבר, לא יחזור; ויש אומרים, שבכל מקרה לא יחזור, אפילו אם יש שהות בוודאי להציל אחר כך¹⁷⁴.

דיני פיקוח נפש ביחס לאיסורי חמץ בפסח – ראה ערך פסח.

ד. פרטי דינים

שבת – דיני פיקוח נפש ביחס שלוש עבירות – מתרפאים בכל

סי' כח סק"ד, וחי'ו סי' לב סק"ב. [165] הגרעק"א, הובאו דבריו בבית מאיר על אור"ח סי' של; שו"ת חת"ס חאור"ח סי' פג; ביאור"ל סי' שכט ד"ה אלא. [166] ביאור"ל שם. וראה מאמרו של הרב א. שרמן, תחומין, ג, תשמ"ב, עמ' 24 ואילך, ומה שהביא שם בשם הגר"ש אלישיב. וכן משמע בפשטות מסקנת הגמ' שם, וראה ברי"ף ורא"ש שם, שהביאו רק הלימוד של 'וחי בהם'. [167] ראה שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' לו, וחי'ד סי' לד. [168] ראה העמק שאלה שאילתא קסו סק"ז. אך ראה ר"ן יומא פב א ד"ה וכתוב, שלמד היתר חילול שבת לעובר מדין "חלל עליו וכו", וצ"ע. וראה ע' עָבָר

הע' 218. [169] חכמת שלמה אור"ח סי' שכח. [170] ראה הגר"א אונטרמן, התורה והמדינה, עריכה מחודשת של צומת, כרך ג, עמ' 313 ואילך; שו"ת שבט הלוי ח"ד סי' לד; מאמרו של הרב י. זילברשטיין, עמק הלכה-אסיא, א, תשמ"ו, עמ' 210 ואילך. וראה עוד בשו"ת בית יצחק חאבהע"ז סי' לט אות ז; מנ"ח סוף מוסף השבת; מנחת אשר, שמות סי' ס אות א. וראה עוד באריכות במאמרו של הרב א. שרמן, תורה שבעל פה, כה, תשמ"ד, עמ' צד ואילך. [171] בית מאיר אור"ח סי' של. [172] פסחים מט א; רמב"ם חמץ ג ט; טושו"ע אור"ח תמד ז. [173] מ"ב שם סק"ל. [174] מ"ב שם ושעה"צ

ערייות, כגון שנתאוה לאשת איש, וחלה מרוב אהבתו עד שנעשה מסוכן, ואמרו הרופאים שאין רפואתו אלא עד שתיבעל לו, או שתעמוד לפניו ערומה, או שתספר עמו מאחורי הגדר, ימות ואל יעבור על איסור גילוי ערויות¹⁸⁰, ודין זה נכון אפילו אם היתה האשה פנויה¹⁸¹; ויש מי שכתבו, שלא אסרו להתרפא בקריבה לעריות אלא דווקא אם נאנס מחמת עבירה, כגון שחלה אחרי שחשק בה¹⁸².

אשה שחלה בנה במחלה שיש בה סכנה, ואמרו לה הרופאים שרפואתו שיבעל אשה, והיא זינתה עמו כדי לרפאותו, והיינו שזינתה ברצון אלא שסברה בשוגג שהדבר מותר מחמת פיקוח נפש, אם אין הבעל כהן, הרי היא מותרת לבעלה; ואם התרו בה ואמרו לה שלא תעשה כן, אין זה גדר שוגג, ומעניישים אותה, ואסורה לבעלה¹⁸³.

ריבית — מותר ללוות בריבית מפני פיקוח נפש¹⁸⁴, אבל המלווה בוודאי עושה איסור, כי אין עליו מצויאות פיקוח נפש שיצטרך להלוות בריבית¹⁸⁵.

האיסורים שבתורה במקום סכנה, חוץ מעבודה זרה, וגילוי עריות ושפיכות דמים, שאפילו במקום סכנה אין מתרפאים מהם, ואם עבר ונתרפא, עונשים אותו בית דין עונש הראוי לו¹⁷⁵.

עבודה זרה — בדין ריפוי על ידי עבודה זרה, כגון שרפואתו היא על ידי עצי אשרה — יש אומרים, שהאיסור אינו אלא כשאומרים לו שיתרפא דווקא מעצי האשרה של עבודה זרה, אבל אם אמרו לו שיתרפא מעלים סתם, מותר להתרפא גם כעצי אשרה של עבודה זרה¹⁷⁶; ויש אומרים, שבכל מקרה אסור להתרפא מחפץ של עבודה זרה¹⁷⁷.

וכן אם צריך להיכנס לבית תיפלה של עובדי עבודה זרה כדי להינצל — יש אומרים, שהדבר אסור מדין אביזריהו של עבודה זרה¹⁷⁸; ויש אומרים, שדבר זה מותר, ומי שנתחייב מיתה, מותר לו לברוח לתוך בית עבודה זרה כדי להציל עצמו¹⁷⁹.

גילוי עריות — בדין ריפוי בגילוי

[180] סנהדרין עה א; רמב"ם יסודי התורה ה ט. וראה במנ"ח מ' רצה, שתמה מדוע השמיטו בטוש"ע דין זה. [181] ראה סנהדרין שם, וירושלמי שבת יד ד. [182] שו"ת הרדב"ז ח"ד סי' ב; תוס' יוהכ"פ יומא פב א. וראה עוד בנידון בשו"ת חות יאיר סי' קפב; מגדול עוז ליעב"ץ פינה א אבן בוחן אות יג ואות טו; סדרי טהרה יו"ד סוסי' קצה; שו"ת אור גדול סי' א. [183] שו"ת צפנת פענח ח"א סי' כה. [184] תוס' ע"ז כו ב ד"ה ואני; שו"ע יו"ד קט כב. [185] ט"ז שם סקכ"א. וראה בברתי ופליתי שם; בית לחם יהודה שם; הגרש"ז אויערבאך, מוריה, סיון תשל"א, עמ' לג; שו"ת אגרות משה

שם סקכ"ז. [175] פסחים כה א; רמב"ם יסודי התורה ה ו; טוש"ע יו"ד קנה ב. [176] תוס' ע"ז כו ב ד"ה שאני; רא"ש, רשב"א ומאירי ע"ז שם; הרוקח סי' תעב; שו"ע יו"ד קנה ב, דעה א; ש"ך שם סק"א. וראה עוד באנציקלופדיה תלמודית, כרך כב, ע' יהרג ואל יעבור, עמ' פה, הע' 351. [177] הרא"ה והר"ן ע"ז כו ב; החינוך מ' רצו; שו"ע שם, בשם יש אומרים, וראה בביאור הגר"א שם. [178] ריטב"א ע"ז יא ב; רשב"א, הובאו דבריו בטור יו"ד סי' קמט. [179] שו"ת הרא"ש כלל יט סי' יז; מאירי ור"ן ע"ז יב א; טוש"ע יו"ד סוסי' קנו. וראה עוד בשו"ת יביע אומר ח"ב חאו"ח סי' יא.

להעיד עדות שקר כדי להציל אדם ממית, בית דין, כי מה שספק פיקוח נפש דוחה את מצוות התורה הוא דווקא כאשר הסכנה היא חיצונית, אבל כשהסכנה באה לאדם מעצם דיני תורה, כגון שהוא חייב מיתת בית דין, כמובן אין פיקוח נפש כזה דוחה תורה¹⁹³.

דיינים — מותר לדיינים להטות את הדין משום פיקוח נפש¹⁹⁴. ויש מי שכתב, שהיינו דווקא כשעושים פשרה שלא כדין מחמת הסכנה, שאז לא תולים את פסק הדין בהטיית התורה, וגם אם הוכרחו לפסוק שלא כדין תורה מחמת סכנה חובה על הדיינים לפרסם שהטו את הדין מחמת סכנת נפשות¹⁹⁵.

במקום טורה וצער — החיוב להציל את הזולת הוא גם כאשר יש בכך טורח, וגם אם יש למציל צער במעשה ההצלה, הרי הוא מחוייב לסבול צער כדי שלא ייהרג חברו¹⁹⁶.

במקום שצריך להוציא הוצאות — חייב אדם להציל את זולתו גם כאשר יש צורך להוציא הוצאות להצלתו, ולפיכך חייב לשכור אחרים להציל, ואם לא הציל

צדקה — הצלת נפשות קודמת לכל, ולכן מותר לשנות מעות צדקה אפילו מתלמוד תורה לצורך מס שנותנים לשלטון, שאם לא יתפשרו עמו יש כמה עניים שאין להם ליתן, ויכוס ויפשיטום ערומים, והרי זו הצלת נפשות¹⁸⁶.

תלמוד תורה — מלמד שהוא חבר בחברת הצלה, ותוך כדי שיעור לתלמידים הוא מקבל ידיעה במשדר שיש חולה הזקוק לעזרה, אף על פי שגם חברים אחרים מקבלים ידיעה זו, הרי הוא חייב להפסיק השיעור ולצאת לעזרה, שבפיקוח נפש כל מי שיכול להקדים ולהגיע צריך לעשות זאת, גם אם עובר איסור, או מבטל תלמוד תורה¹⁸⁷.

טומאת כהנים — פיקוח נפש דוחה איסור טומאת כהנים¹⁸⁸. יש מי שכתב, שבספק פיקוח נפש, אסור לכהן להיטמא¹⁸⁹, אך חלקו עליו האחרונים, וכתבו שגם ספק פיקוח נפש דוחה טומאת כהנים¹⁹⁰.

עדים — משום חשש פיקוח נפש מותר לעדים לחתום על שקר¹⁹¹, אלא שזה דבר לא שכיח¹⁹². אבל אסור לעדים

סי' שע סק"א. [190] שו"ת חת"ס חו"ד סי' שלח; הגה' נחלת צבי על שו"ע יו"ד שם. וראה עוד בע' כהן הע' 84 ואילך. [191] כתובות יט א. וראה מהר"ם שיק על תרי"ג מצוות, סי' תטז; שבט מיהודה שער א פ"א. [192] תוס' כתובות שם ד"ה מחמת. [193] שבט מיהודה שער א פ"ז. [194] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' שג; פת"ש חו"מ סי' יב סק"א, בשם התומים; שו"ת ציץ אליעזר חו"ד סי' צט. [195] שו"ת מנחת שלמה ח"ג סי' קו אות ד. [196] יחוסי תנאים ואמוראים ע' בן פטורין, עמ' 41; מג"א סי' קנו

חו"ד ח"ג, סי' קס, הע' יז. וראה רמ"א יו"ד קט כב, לענין הלוואה ברבית לצורך קהל. [186] שו"ת הרא"ש כלל ו סי' ב; טושו"ע יו"ד רנא יד. וראה ט"ז שם סק"ו. [187] שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' קנט. וראה שם, שהסתפק אם ביציאתו לעזרה ישארו התלמידים לבדם, ועלולים הם להסתכן, אם גם אז מחוייב לצאת, עיי"ש. [188] ראה תוס' ב"מ קיד ב ד"ה אמר. וראה בנידון בהעמק שאלה סי' קסד סק"ז; שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' קעד סוף ענף א. [189] שו"ת בית יעקב סי' קל. וראה בפת"ש יו"ד

שכתב, שאם המציאות היא שהצלת הנפש תלויה רק בו, הרי הוא מחוייב להוציא כל ממונו להצילו, אבל אם אין הדבר מוטל על היחיד דווקא, אלא שכל הציבור הוא בכלל הקריאה להצלת הנפש, הרי שצורת קיום המצווה במצב כזה היא שביית הדין או הממונים מהציבור צריכים לדאוג להצלת האדם, ואין לחייב כל יחיד להוציא כל ממונו²⁰²; יש מי שכתב, שאין אדם חייב ליתן יותר מחומש מנכסיו כדי להציל נפש מישראל²⁰³; ויש מי שכתב, שבמקום פיקוח נפש אין עוברים על אזהרת חז"ל שלא לבזבזו יותר מחומש ומותר להוציא עבור הצלה יותר מחומש, אבל אין חיוב בדבר²⁰⁴.

עובר על הלאו של 'לא תעמד על דם רעך'¹⁹⁷. יש מי שכתב, שהחיוב הוא דווקא לטרוח כדי לשכור מצילים, אבל אין חיוב להוציא מממונו להצלת חברו¹⁹⁸; אך רוב הפוסקים סבורים, שהחיוב הוא גם להוציא מממונו להצלת זולתו¹⁹⁹.

יש מי שכתב, שחייב להוציא את כל ממונו בשביל להציל את חברו²⁰⁰; ויש מי שכתב, שאין היחיד מחוייב בחובה שאין מוטל עליו לבד אלא על כל הציבור, והיינו שכל יחיד מחוייב רק בחלקו היחסי בהוצאות ההצלה, אבל ההצלה כולה היא מחובות הציבור כולו²⁰¹. ועוד יש מי

עמ' מה ואילך. וראה עוד במאמרו של הרב מ.ט. דינקל, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' שלד ואילך. [202] שו"ת שבט הלוי ח"ה סי' קעד; מנחת אשר, בראשית סי' לח אות ז. וכעין סברות אלו כתב כבר בשו"ת מבי"ט ח"א סי' רלז. וראה בנשמת אברהם חח"מ סי' תכו סק"א, מה שהעיר הגרש"ז אויערבאך על דברים אלו. וראה שו"ת הריב"ש סי' שפז; טושו"ע או"ח תרנו א, וי"ד קנו א; חי' רעק"א יו"ד סי' קנו א, ובפת"ש שם; פת"ש יו"ד סי' רנב סק"ד; שו"ת חות יאיר סי' קלט; שו"ת חת"ס חח"מ סי' קעז; שד"ח מע' הלמ"ד סי' קז – ביחס לשאלה אם צריך להוציא כל ממונו כדי לא לעבור על כל לאו, בין שיש בו מעשה ובין שאין בו מעשה, או שהחיוב להוציא כל ממונו הוא דווקא כדי שלא לעבור על לאו שיש בו מעשה, אבל לאו של 'לא תעמד על דם רעך' – לא חייב. וראה עוד בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"א סי' רכג ד"ה והא דמפרש. [203] הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו ע"י הגר"י זילברשטיין בשיעוריו לרופאים, וצוטט בנשמת אברהם ח"ה חח"מ סי' תכו סק"א. וראה עוד מאמרו של הרב י. זילברשטיין, אסיא, נה, תשנ"ה, עמ' 46 ואילך. וראה גם בשו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד. [204] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חח"מ סי' תכו סק"א,

סק"ב; העמק שאלה שאילתא קבט סק"ד; זר זהב על או"ה כלל נח ד"ט. וראה מאמרו של הרב מ. הרש"ר, הלכה ורפואה, ד, תשמ"ה, עמ' פא. [197] סנהדרין עג א; רמב"ם רוצח א יד; טושו"ע חו"מ תכו א. וראה מחלוקת שו"ע הרב הל' נזקי גוף סי"ח, ומנ"ח מ' רצו, אם החיוב להוציא ממון הוא רק מהלאו של 'לא תעמד וכו', אבל מהעשה של השבת אבדה למדים רק החיוב לטרוח, או שהחיוב לממן הוא גם מהעשה, עיי"ש. [198] יד רמה, סנהדרין שם. וראה בכלי חמדה פר' כי תצא (עמ' קצ); הרב מ. הרש"ר, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג, עמ' מה ואילך. [199] מאירי סנהדרין שם; שו"ת מהר"י ווייל סי' קנו; מרחשת ח"א סי' מג. וראה בהערות הבאות. [200] מרחשת שם. וכן דעת הזרע אמת, הובאו דבריו בדרכ"ת סי' קנו סקנ"ז; שו"ת שאילת יעבץ ח"א סוסי' ג; ערוה"ש יו"ד רמט ה; אהבת חסד לבעל החפץ-חיים פ"כ ס"ב. וראה שם שכתב, שמה שאומרים שעבור מצות עשה לא יבזבו יותר מחומש הוא דווקא כשאין הדבר נוגע לפיקוח נפש ממש, אבל כאשר יש חשש פיקוח נפש ממש לא שייך בזה שיעור חומש, ורק חייך קודמים לחיי חברך, אבל לא מצינו שעושרו של אדם קודם לחיי חברו. וראה להלן הע' 204. [201] הרב מ. הרש"ר, הלכה ורפואה, ג, תשמ"ג,

אך נחלקו עליו הפוסקים האחרים וכתבו שבכל מקרה חייב להציל את חברו, אפילו מממונו²¹⁰.

לדעת רוב הפוסקים, שגם איסור גזול נדחה מפני פיקוח נפש²¹¹, מכל מקום אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו על דעת שלא לשלם, אלא אפילו הוא בסכנת מוות, וצריך לגזול את חברו כדי להציל נפשו, צריך שלא יקחנו אלא על דעת לשלם²¹², ולא הותר לגזול אפילו על מנת לשלם אלא מפני פיקוח נפש²¹³, שהמציל עצמו בממון חברו חייב לשלם²¹⁴. דין זה נכון בין שגזל ממונו להצלתו, ובין שלוה ממון להצלתו, ובין שלוה כסף כדי להציל עצמו, ובין שלוה כדי להציל את האחרים²¹⁵.

חוב שיפוי ההוצאות והנזקים – הניצול חייב להשיב למציל את הוצאותיו²⁰⁵, ואפילו הצילו בעל כורחו, היינו אפילו אמר הניצול שאינו רוצה להינצל, ובכל זאת הצילוהו, הרי הניצול חייב להשיב את ההוצאות למציל²⁰⁶. ויש מי שכתב, שדין זה נכון אף אם התבאר לאחר מעשה שההוצאה היתה מיותרת, כגון שהזמינו אמבולנס עבור חולה, והתבאר שלא היה צורך כלל להעבירו לבית חולים²⁰⁷. ומכל מקום, אם הניצול עני, ונשאר עני עד מותו, אין זה חוב כזה שהיורשים צריכים לשלמו, וכן אין זה מוטל על הציבור לשלם²⁰⁸.

אם אין לניצול ממון להחזיר למציל – יש מי שכתב, שאינו חייב להצילו²⁰⁹,

רא"ש ומאירי סנהדרין שם; שו"ת מהר"י ווייל סי' קנו; שו"ע הרב נזקי גוף סי'. וראה עוד בשו"ת חות יאיר סי' קמו; מרחשת ח"א סי' מג אות ה; גליוני השי"ס לסנהדרין שם; כלי חמדה, פר' ויצא, עמ' קצ ואילך; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב סי' צ. ואם אין לו לשלם מיד, האם בכך נפטר מחיוב התשלום, או שהחוב רובץ עליו, וחיוב להחזיר לאחר זמן כאשר ירוויח – דנו בכך בשו"ת מהרשד"ם חיו"ד סי' כד; שו"ת בית יהודה חיו"ד סי' מז; שו"ת מהרש"ם ח"ה סי' נד; שד"ח מע' האליף סי' טז; שו"ת משנה הלכות ח"ו סי' שכד; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' פב אות י (הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חחו"מ סי' תכו סוסק"א). [211] ראה לעיל הע' 119 ואילך. [212] ב"ק ס ב; תוס' שם ד"ה מהו; רא"ש שם פ"ו סי' יב; טוש"ע חו"מ שנט ד. וראה הגה' מהר"ץ חיות ב"ק פג א ד"ה קפחיה. [213] סמ"ע סי' שנט סק"י; שו"ע הרב הל' גולה סי' ב. [214] רמב"ם חובל ומזיק ח ב. [215] שו"ת אגרות משה חחו"מ ח"ב סי' סג. וראה עוד בס' עשה לך רב ח"ט סי' כט. וראה בביאור הגר"א חו"מ שעח א, שכשם שאסור לגזול כדי להציל עצמו כך אסור להזיק לחברו

בביאור דעת החפץ חיים באהבת חסד – לעיל הע' 200. וראה עוד במרחשת ח"א סי' מג; שו"ת משפט כהן סי' קמד. [205] דין זה לא נתבאר במפורש בש"ס, אך כך הסיקו רבים מהראשונים – תוס' ב"ק נח א ד"ה א"נ; פסקי הרא"ש סנהדרין פ"ח סי' ב (וראה שו"ת הרא"ש כלל פה סי' ב); יד רמ"ה ומאירי סנהדרין עג א; שו"ת מבי"ט ח"א סוסי' רלז; טור וב"י חו"מ סי' תכו; סמ"ע שם סק"א; רמ"א יו"ד רנב יב, וחו"מ רסד ד; שו"ת רשב"ש סי' תקט. וראה עוד בנידון במאירי וריטב"א קידושין ח ב; שיטמ"ק ב"ק קיז ב; שו"ת חוות יאיר סי' קמו; מרחשת ח"א סי' מג אות ח ואות י; שו"ת תורת אמת סי' מה; שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' פב אות י; נ. רקובר, הדרום, חוב' נ, תש"מ, עמ' 242 ואילך; הנ"ל, עושר ולא במשפט, ירושלים תשמ"ח, שער חמישי; הרב י. אריאל, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 66 ואילך. [206] שו"ת מהר"ם בר"ב מרוטנברג (פראג) סי' לט; שו"ת רשב"ש סי' תקט. וכן משמע דעת הרמ"א יו"ד רנב יב. [207] ס' משפטי התורה על ב"ק סי' פו. [208] שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' פב אות יא. [209] יד רמה, סנהדרין שם. [210] שו"ת הרשב"א ח"ד סי' יז;

יש מי שכתב, שלא רק שמותר לאדם להציל עצמו בממון חברו על מנת לשלם, אלא מחוייב לעשות כן, ואם לא עשה כן, הרי זה מתחייב בנפשו²¹⁶.

כליו, פטור מדין מזיק, אך דווקא בדברים העומדים בדרכו²²¹.

יש מי שכתב, שמותר לאדם להציל את חברו בממון של אחר, ועל הניצול לשלם את ההיזק; ואם אין לניצול לשלם, חייב המציל לשלם את הנזק, אם הציל שלא בפני הניזוק²²².

מי ששאל כלים מחברו כדי להציל אחרים, ונשברו הכלים, או שאבדו באונס — פטור²²³.

מי שאנסוהו להראות ממון חברו, והראה להם ולקחו הממון — הרי זה פטור מן התשלומים, שאם לא יראה לו, יכהו או ימיתו; ואם נשא ונתן ביד, אף על פי שהוא אנוס, חייב לשלם, שהמציל עצמו בממון חברו חייב לשלם²¹⁷; ויש מי שכתב, שבכל מקרה פטור מתשלום, שאין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש²¹⁸.

מי שלקח רכב לצורך העברת חולה לבית חולים, וניזוק הרכב — יש מי שכתב, שאם החולה איננו בתוך המכונית, הרי הוא פטור מלשלם את דמי הנזק, ואם החולה היה בתוך הרכב, דינו כשוואל, וחייב לשלם, ואין בזה תקנת חכמים לפטור את המציל²²⁴; ויש מי שכתב, שיתכן שגם אם החולה אינו ברכב, אלא שהוא ביקש מהנהג שיבוא לקחת אותו, גם כן חייב החולה לשלם, הואיל והכל בשליחותו ולהצלתו²²⁵.

רודף שרדף אחר רודף להציל, ושבר כלים, בין של נרדף, בין של כל אדם — פטור, ולא מן הדין, אלא שאם אי אתה אומר כן, אין לך אדם שמציל חברו מן הרודף²¹⁹. תקנת חז"ל לפטור את המזיק היא דווקא בהצלת נפשות, אבל בשאר הצלות חייב המציל בכל הנזקים שגרם, ואפילו הזיק למי שרצה להצילו²²⁰.

אם לצורך ההצלה גרם המציל נזק לחברו, כגון שבזמן שרץ להציל שבר את

חובל ומזיק ח יב-יד; טושו"ע חו"מ שפ ג. וראה עוד בחידושי אנשי השם והגה' פעולת שכיר על הרי"ף ב"ק שם; ערוה"ש חו"מ שעח יט. [220] שו"ת הרמ"ץ סוף חלק חו"מ, בהשמטות סי' יא; הגה' מלוא הרועים, ב"ק כח א. וראה עוד חזון יחזקאל על תוספתא ב"ק ט ג; חו"א ב"ק סי' יא סקכ"א. [221] שו"ת אגרות משה חו"מ ח"ב סי' סג, עפ"י ב"ק קיז ב, וסנהדרין עד א, בעניין רודף להציל ששבר כלים של כל אדם. [222] שו"ת נשמת כל חי ח"ב חו"מ סי' מח. וראה עוד בס' משפטי התורה על ב"ק סי' מה. [223] נתיבות ביאורים סי' שמ סק"ו. [224] תורת היולדת, פ"כ הע' ג. [225] הגרש"ז

כדי להציל עצמו, אלא אם כן דעתו לשלם על הנזק. וראה אנציקלופדיה תלמודית כרך א ע' אדם המזיק הע' 5א. [216] יש"ש ב"ק פ"ו סי' כו. [217] רמב"ם חובל ומזיק ח ב-ג. וראה במ"מ שם; טושו"ע חו"מ שפח ב-ד. וראה בנו"כ שם. [218] ראב"ד שם. וראה בסמ"ע שם סקי"ב, שהבין בדעת הרמב"ם והמחבר, שלכתחילה אסור להציל עצמו בממון חברו, וכן משמע מדברי הראב"ד; אך ראה רמב"ן במלחמות סוף ב"ק, ובט"ז חו"מ שם, שלדעת הרמב"ם אין איסור להציל עצמו בממון חברו, אלא שחייב לשלם. וראה עוד בנידון בשבט מיהודה שער א פ"כ. [219] ב"ק קיז ב; סנהדרין עד א; רמב"ם

חובל — מי שהיה סבור שהוא נמצא בסכנה, ולכן הכה את חברו כדי להינצל, הרי הוא פטור מדיני מזיק, אף על פי שהתברר אחר כך שלא היתה סכנה²²⁹.

גוי — יש מי שכתב, שדין פיקוח נפש שדוחה כל האיסורים לא חל ביחס לגוי, שכן הלימוד לדחות איסורים הוא מהפסוק 'וחי בהם'²³⁰, וזה לא נאמר בבין נוח²³¹; ויש מי שכתב, שבגוי רק וודאי פיקוח נפש דוחה את האיסורים שלו, אבל ספק פיקוח נפש אינו דוחה מצוות בני נח²³².

ישוב ארץ ישראל — נחלקו רבני דורנו בשאלה אם מותר או אסור להחזיר שטחי ארץ ישראל שנכבשו מתוך שיקול של פיקוח נפש — יש אומרים, שפיקוח נפש עדיף על מצות ישוב ארץ ישראל בזמן הזה, ובפרט שאין לנו מלך וסנהדרין ואורים ותומים הנצרכים לצאת למלחמה. לפיכך, אם המומחים לדבר, היינו אנשי הצבא הבכירים, סבורים שבהחזרת שטחי ארץ ישראל תימנע מלחמה, ובכך לא יהיה פיקוח נפש, יש להחזיר השטחים וכן להיפך, אם יאמרו שבנסיגה משטחים מסויימים יש סיכון בטחוני, ונחיתות משמעותית בעת מלחמה, אסור להחזיר השטחים²³³; ויש אומרים, שבכל מקרה

מי שנסע ביום חול בדרך קצרה אלא שהיא דרך אסורה, ועקב כך נתחייב בקנס כספי, אם לא היה בהול במיוחד לצרכי הצלה, הרי המציל חייב לשלם, ואם החולה ראה וידע על כך ושתק, הרי הוא חייב בתשלום הקנס; ואם נסע בדרך קצרה בשבת, כדי למעט בחילול שבת, חייב החולה לשלם²²⁶.

הנוסע בשבת כדי להציל וכדי לקצר את הדרך ולמעט בחילול שבת צריך לנסוע בגינת חברו, ועל ידי זה יגרום לו נזק, אם חברו עומד שם ויודע שצריך לנסוע לצורך פיקוח נפש, מחוייב הוא להרשות למציל לנסוע דרך גינתו, ואחר כך רשאי לתבוע את הנזק; ואם אינו יודע שהנסיעה היא לצורך פיקוח נפש, אינו חייב להפסיד גינתו, כי אמנם מותר לגזול כדי להציל את חברו, אך לא מצינו שמותר לגזול ולהזיק כדי למעט באיסורים²²⁷.

אדם הנוסע להציל, רשאי לעבור גם באור אדום, אם הוא בטוח בוודאות שאין סכנה לעצמו או לאחרים במעבר זה, ואף על פי שהוא מסתכן בשלילת רשיון הנהיגה²²⁸.

[230] ראה לעיל הע' 163 ואילך. [231] ס' תיבת גומא ריש פר' שמות, הובאו דבריו בדרכ"ת או"ח סי' שכח סק"ח. וראה בנשמת אברהם ח"ד חאו"ח סי' שכח סק"א, שמסקנת התיבת גומא היא שמותר גם לגוי לעבור על איסורים במצב של פיקוח נפש. [232] שו"ת מנחת אברהם סי' מב. וראה בס' הרפואה לאור ההלכה, ח"א עמ' קמה ואילך. [233] הגר"ע יוסף, תורה שבעל פה, כא, עמ' יז ואילך; הנ"ל, תחומין, י, תשמ"ט, עמ' 34 ואילך; הגר"ח הלוי, תורה שבעל פה,

אויערבאך, הובאו דבריו בס' נשמת אברהם חחו"מ סי' שמ סק"א. [226] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חחו"מ סי' שמ סק"א. וראה בתורת היולדת פ"כ הע' ג, שנסתפק בעניין הנסיעה בשבת. [227] הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו בתורת היולדת פ"י הע' ג. וראה הערת הגרש"ז אויערבאך על דין זה בס' נשמת אברהם חחו"מ סי' שמ סוסק"א. [228] שו"ת שבט הלוי ח"ז סי' קנט. [229] שו"ת מהר"י וייל סי' כו; שו"ת מהר"ט ח"ב חיו"ד סי' כט.

דין הפלה מחמת פיקוח נפש – ראה ערך הפלה.

בדין החיוב להציל חיי עולם גם במחיר חיי שעה – ראה ערך סכון עצמי.

בדין הצלת נפשות במקום שיש סיכון למציל – ראה ערך סכון עצמי.

בדין קדימויות להצלה בפיקוח נפש – ראה ערך קדימויות בטפול רפואי.

בדין סכנת איבר, אם הוא בגדר פיקוח נפש – ראה ערך אבר.

פְּתִי

א. הגדרת המושג

פתי הוא אדם שתיפקודו השכלי נמוך מהממוצע, בדרגה שמפריעה לתיפקודו ההלכתי. הפתי בהלכה הוא המכונה כיום בשם מפגר בשכלו, אלא שנחלקו

מצות יישוב ארץ ישראל דוחה פיקוח נפש, שכן זה גופו הוא מדיני המלחמה, שאף על פי שיש שם סכנת נפשות לנלחמים, הרי הם חייבים לסכן נפשם, ודין זה נכון אפילו בזמן הזה, ואפילו בהיעדר אורים ותומים, שכן הצורך במלך וסנהדרין ואורים ותומים הוא רק למצווה, אבל אין זה מעכב כשהם נעדרים²³⁴.

כהנים בכית מקדש – מצינו מחלוקת בשאלה אם פיקוח נפש דוחה עבודת כהנים במקדש אם לאו²³⁵.

עדות להצלת נידון למוות – עדות להציל נידון ממשפט מוות בסנהדרין דוחה שבת, היינו כאשר יודעים אנשים עדות שתכחיש או תזים עדים שמחייבים אחד למיתה, חייבים לחלל שבת כדי לבוא ולהעיד²³⁶.

בדין החיוב להציל את המאבד עצמו לדעת – ראה ערך אבוד עצמו לדעת.

בדין החיוב להציל את העובר – ראה ערך עֶבֶר.

הארץ, או לעזוב את מרכז הארץ, בזמן מלחמת המפרץ. וראה עוד בנידון במאמרו של הגר"ש גורן, תחומין, טו, תשנ"ה, עמ' 11 ואילך. [235] ראה מכילתא שמות כא יד על פי הגירסא שלפנינו, שהפסוק 'מעם מזבחי תקחנו למות' בא ללמד שאין פיקוח נפש דוחה את העבודה, וכן כתב במש"ל"מ ביאת המקדש ב ה בדעת הרמב"ם. ולעומת זאת גירסת הזית רענן והגר"א על המכילתא שם, שהפסוק בא ללמד שפיקוח נפש דוחה את העבודה. וראה באריכות בתו"ש משפטים פכ"א אות רעב. [236] שבט מיהודה שער א פ"ז. וראה שם, שלדעתו הוא דווקא בעדות וודאית, ולא כאשר יש ספק בעדות, עיי"ש.

שם, וראה שם נימוקים נוספים. [234] שו"ת דבר יהושע ח"ב סי' מח, והגר"מ אהרנברג, תחומין, י, תשמ"ט, עמ' 26 ואילך; שו"ת חוות בנימין ח"א סי' יג, והגר"ש ישראלי, תחומין, י, תשמ"ט, עמ' 48 ואילך; הגר"ש גורן, תורת המדינה, עמ' 28 ואילך. וראה שם נימוקים נוספים. וראה באריכות בחוברת "ארץ חמדתנו", להרב א.ר. זייני, תשנ"ד, ובספר ויעמידה ליעקב לחק, לפרופ' א. שוחטמן, מהדורה שניה, תשנ"ה. וראה עוד מאמרו של הרב מ. צוריאלי, תחומין, יא, תש"ן, עמ' 458 ואילך. וראה מאמרו של הרב י. אריאל, תחומין, יב, תשנ"א, עמ' 187 ואילך, בעניין פיקוח נפש אם דוחה מצות יישוב ארץ ישראל, ולעניין השאלה אם מותר היה לעזוב את